

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ
СІМЕЙ**

Виконав: магістрант 2-го курсу, групи 8.2318-ср
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
О.Ю. Бученко

Керівник: доцент кафедри соціальної філософії
та управління, к.філос.н. Цапліна І.С.

Рецензент: доцент кафедри соціальної філософії
та управління, доцент, к.психол.н. Бойко Г.В.

Запоріжжя – 2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління
Кафедра соціальної філософії та управління
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної філософії та
управління

_____ Т.І.Бутченко
« _____ » _____ 2020 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ

Бученку Олексію Юрійовичу

(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи Впровадження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей

керівник роботи Цапліна Ірина Сергіївна, к.філос.н.,

(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «29» травня 2019 року № 803-с

2. Строк подання студентом роботи 27 грудня 2019 року

3. Вихідні дані до роботи Капська А.Й. Соціальна робота: технологічний аспект : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 352 с.; Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю : навч. посіб./ за ред. І.М. Трубавіної. Київ : ДЦССМ, 2003. 132 с. ; Шахрай В.М. Технології соціальної роботи : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1. Проаналізувати стан наукової розробки технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей. 2. Розкрити зміст основних понять дослідження: «інновація», «технології», «сім'я», «дитина», «благополучна сім'я», «неблагополучна сім'я». 3. Визначити керівні принципи та методи дослідження питання впровадження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей. 4. Проаналізувати специфіку дітей з неблагополучних сімей як категорії клієнтів соціальної роботи. 5. Дослідити законодавчу базу соціальної роботи з неблагополучними сім'ями. 6. Розглянути традиційні технології соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей. 7. Провести аналіз ефективності технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей. 8. Дослідити закордонний інноваційний досвід соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей. 9. Сформулювати перспективні напрямки впровадження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Цапліна І.С., доцент кафедри соціальної філософії та управління	29.05.2019	29.05.2019
Розділ 2	Цапліна І.С., доцент кафедри соціальної філософії та управління	25.06.2019	25.06.2019
Розділ 3	Цапліна І.С., доцент кафедри соціальної філософії та управління	24.09.2019	24.09.2019

7. Дата видачі завдання 29 травня 2019 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Березень 2019	<i>виконано</i>
2.	Бібліографічний пошук	Квітень 2019	<i>виконано</i>
3.	Розробка основних положень роботи	Травень 2019	<i>виконано</i>
4.	I розділ	Червень 2019	<i>виконано</i>
5.	II розділ	Серпень 2019	<i>виконано</i>
6.	III розділ	Жовтень 2019	<i>виконано</i>
7.	Систематизація висновків	Листопад 2019	<i>виконано</i>
8.	Нормоконтроль	Грудень 2019	<i>виконано</i>

Студент О.Ю.Бученко

Керівник роботи І.С. Цапліна

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер О.С. Маліновська

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 95 сторінки, 73 позицій у списку літератури.

ІННОВАЦІЯ, ТЕХНОЛОГІЇ, СІМ'Я, ДИТИНА, НЕБЛАГОПОЛУЧНА СІМ'Я

Мета дослідження: вивчити інноваційні технології в соціальній роботі з дітьми із неблагополучних сімей та перспективи їх впровадження.

Об'єкт дослідження: соціальна робота з неблагополучними сім'ями.

Предмет дослідження: інноваційні технології в соціальній роботі з дітьми із неблагополучних сімей.

Методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, формалізація, аналіз документів.

Наукова новизна дослідження полягає у розгляді перспектив впровадження таких інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей, як соціальна реклама, мультидисциплінара команда, раннє втручання.

Гіпотеза: напрацьована в соціальній роботі в Україні теоретико-практична і організаційна база у сфері соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей дозволяє впровадити інноваційні технології соціальної роботи у вказаній сфері, що призведе до значного підвищення ефективності допомоги цим клієнтам.

Висновки: 1. Впровадження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей має відбуватися в напрямку вдосконалення профілактичних форм роботи.

2. Впровадження інноваційних технологій соціальної роботи із дітьми із неблагополучних сімей в Україні має здійснюватися в таких напрямках: вдосконалення технологій соціальної реклами, запровадження технологій «мультидисциплінарної команди» та раннього втручання.

SUMMARY

Diploma thesis consists of 95 pages, 73 literature sources.

INNOVATION, TECHNOLOGIES, FAMILY, CHILD, DISADVANTAGED FAMILY

Research purpose is to study innovative technologies in social work with children from disadvantaged families and their implementation perspectives.

Research object is social work with disadvantaged families.

Research subject is the innovative technologies in social work with children from disadvantaged families.

Research methods are analysis, synthesis, induction, deduction, formalization, document analysis.

Research novelty lies in the implementation perspectives of such innovative technologies of social work with children from disadvantaged families as social advertising, multidisciplinary team, early intervention.

Research hypothesis is that social, theoretical, practical and organizational framework in social work with disadvantaged children in Ukraine enables the introduction of innovative social work technologies in this field, which will significantly improve the assistance effectiveness to these clients.

Conclusions: 1. The implementation of innovative technologies of social work with children from disadvantaged families should be aimed at improving preventive work forms.

2. The implementation of innovative technologies of social work with disadvantaged children in Ukraine should be pursued in the following areas: improvement of social advertising technologies, introduction of “multidisciplinary team” technologies and early intervention.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМЕЙ.....	9
1.1. Стан наукової розробки проблеми впровадження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей.....	9
1.2. Уточнення основних понять дослідження: «інновація», «технології», «сім'я», «дитина», «неблагополучна сім'я».....	16
1.3. Принципи та методи дослідження впровадження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей.....	23
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМЕЙ.....	29
2.1. Діти з неблагополучних сімей як особлива категорія клієнтів соціальної роботи.....	29
2.2. Нормативно-законодавча основа застосування технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей.....	39
2.3. Комплекс традиційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей в Україні.....	49
РОЗДІЛ 3. ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМЕЙ.....	57
3.1. Аналіз ефективності технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей.....	57
3.2. Аналіз закордонного досвіду застосування технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей.....	69
3.3. Перспективи впровадження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей в Україні.....	79
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	89

ВСТУП

Актуальність дослідження. Родина є первинним агентом соціалізації людини. У нормальних, благополучних умовах дитина зростає фізично та психологічно здоровою, у неї формуються необхідні для життя в соціумі навички та вміння, цінні соціальні якості. По відношенню до суспільства родина бере на себе виконання репродуктивної, виховної, економічної, рекреативної, регулятивної функції. Виконання таких завдань зобов'язує всіх членів родини підтримувати високий рівень внутрішньо сімейної моралі та духовності, задовольняти емоційно-психологічні потреби один одного. Саме такими ознаками прийнято визначати сімейне благополуччя. Якщо сім'я через ті чи інші обставини частково або повністю втрачає можливості щодо виконання своїх функцій, формуються несприятливі умови для виховання дитини, то вона напроти вважається неблагополучною.

В практиці соціальної роботи неблагополучними сім'ями визначаються як ті, де батьки зловживають проявами аморальної поведінки, мають низький морально-культурний рівень та часто конфліктують, так і ті, де припускаються серйозних помилок при вихованні дітей через невміння будувати взаємини, неосвіченості в педагогічній сфері.

Проблемна ситуація дослідження полягає в тому, що нинішні, традиційні форми і технології соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей спрямовані здебільшого на надання соціальної допомоги, ведення соціального супроводу та інспектування. Профілактична діяльність з неблагополучною сім'єю має особливе місце та полягає у реалізації системи заходів направлених на усунення умов та причин появи проблем. Однак превентивним заходам надається менше уваги, що не сприяє зменшенню неблагополучних сімей.

Питанням значення сім'ї в соціалізації особистості та особливостям соціально-педагогічної роботи з різними типами сімей приділяють увагу такі сучасні вчені як З.І. Зайцева, С.В. Толстоухова, І.Д. Зверева, С.Р. Хлебик, Н. А. Сейко, І.О. Титаренко, Я. М. Раєвська тощо.

Питанням соціальної роботи з дітьми із неблагополучних родин займалися такі науковці, як: В.М. Целуйко, А.Й. Капська, І.М. Трубавіна, С.О. Кубітський, Н.В. Ткаченко та інші.

Об'єктом дослідження виступає соціальна робота із неблагополучними сім'ями.

Предмет дослідження – інноваційні технології в соціальній роботі з дітьми із неблагополучних сімей.

Мета дослідження – вивчити інноваційні технології в соціальній роботі з дітьми із неблагополучних сімей та перспективи їх впровадження.

Меті роботи підпорядковані такі *завдання*:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей;
- розкрити зміст основних понять дослідження: «інновація», «технології», «сім'я», «дитина», «неблагополучна сім'я»;
- визначити основні принципи та методи дослідження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей;
- проаналізувати особливості дітей з неблагополучних сімей як категорії клієнтів соціальної роботи;
- дослідити законодавчу базу соціальної роботи з неблагополучними сім'ями;
- розглянути традиційні технології соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей;
- провести аналіз ефективності технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей;
- дослідити закордонний інноваційний досвід соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей;
- сформулювати перспективні напрямки впровадження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних родин.

Наукова новизна дослідження полягає у розгляді перспектив впровадження таких інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із

неблагополучних сімей, як соціальна реклама, мультидисциплінара команда, раннє втручання.

Гіпотеза: напрацьована в соціальній роботі в Україні теоретико-практична і організаційна база у сфері соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей дозволяє впровадити інноваційні технології соціальної роботи у вказаній сфері, що призведе до значного підвищення ефективності допомоги цим клієнтам.

Апробація роботи. Результати дослідження були представлені на XXXVI Міжнародній інтернет-конференції «Інновації науки XXI» (18 листопада 2019 р., м. Вінниця).

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку літератури.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМЕЙ

1.1. Стан наукової розробки проблеми впровадження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей

Дотримуючись логіки наукового дослідження необхідно навести аналіз існуючих на сьогодні робіт, присвячених тематиці цього дослідження. Усі наукові праці варто поділити на ті, що стосуються технологій соціальної роботи з неблагополучними родинами та ті, які розкривають сутність соціально-педагогічної роботи з дітьми із таким сімей. Окремо варто розглянути роботи, які досліджують сам феномен сімейного неблагополуччя.

Так, В.М. Целуйко вивчає саме поняття неблагополучних родин, аналізує їх типологію. Пропонується поділяти родини на ті, що мають відкриту форму неблагополуччя та на ті, які приховують це. Окремо приділяється увага формам прояву прихованого сімейного неблагополуччя та ролям які нав'язуються дитині в такій родині [65, с.56].

Діяльність соціального працівника з неблагополучними сім'ями, на думку низки науковців, зосереджується в напрямі виявлення, діагностики та постійного соціального супроводу.

Робота соціального працівника, на думку А.Й. Капської, зосереджується на організації посередництва між родиною, владою, громадськими організаціями та законодавчими органами. За визначенням науковиці соціальна робота з сім'єю це система взаємозв'язків між державними соціальними органами і суспільства з родиною. Вся діяльність соціальних служб має бути спрямована на покращення матеріально-побутових умов життєдіяльності родини, збільшення її можливостей у реалізації свої прав та свобод, забезпеченні повноцінного та різностороннього розвитку усіх її членів.

За суттю діяльності соціального працівника А.Й. Капська вбачає організацію та надання послуг з соціальної профілактики, соціальної допомоги, соціального патронажу, соціальної реабілітації, забезпечити соціально-психологічну, психолого-педагогічну, соціально-медичну, юридичну, інформативно-консультативну, психотерапевтичну допомогу та підтримку з ціллю покращення життєдіяльності родини.

Колектив авторів посібника «Соціальна робота: технологічний аспект» на чолі з А.Й. Капською наводять теоретичні засади та визначають ефективні технології соціальної роботи з різноманітними категоріями родин. Так, авторами розглядаються особливості соціальної роботи з молододу родиною, процес надання їй психолого-педагогічної підтримки; аналізуються проблеми батьків та дітей у сучасній українській родині; розглядається процес соціально-педагогічної роботи з дітьми, які зазнали сімейного насилля [19, с. 92-172].

У праці «Технології соціально-педагогічної роботи» А.Й. Капська пропонує розглянути найбільш гострі проблеми соціально-педагогічної допомоги і підтримки дітей та молоді; аналізує окремі напрями роботи та технології діяльності з сім'ями. Автори аналізують різні типи сімей, які мають проблеми у взаємостосунках, вихованні дітей, організації власної життєдіяльності, потребують соціальної допомоги та підтримки, матеріального забезпечення, організації побуту і вільного часу, вирішення проблем репродуктивного здоров'я. Основним завданням соціально-педагогічної роботи є – захист дітей, які зазнають різного роду насилля, зниження несприятливого впливу середовища, допомога батькам у розв'язуванні складних питань сімейного виховання, налагодження взаємостосунків батьків з дитиною. Загалом фахівці допомагають батькам і дітям адаптуватися до середовища, налагодити систему взаємостосунків з державними органами та громадськими організаціями, безконфліктно розв'язувати проблеми [58].

І.О. Титаренко визначає, що запобігання і ліквідація проявів неблагополуччя в родині, можливе при організації системної цілеспрямованої соціальної роботи, яка має ґрунтуватися на основі експериментальної моделі. За

баченням науковця, дана модель діяльності соціального працівника з родиною передбачає послідовність дій по відношенню до родини і грамотне виконання кожної дії, оскільки будь-яка система, яка достатньо довго знаходиться в стані хронічного відхилення, ризикує поступово зламатися, і тоді застосування додаткових ресурсів в цілях надання їй допомоги не дасть очікуваного та бажаного результату [60].

І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко, Г.М. Лактіонова та інші, виділяють понад 15 типів сімей та роблять акцент на специфіці роботи з кожною, виокремлюють окремо основні характеристики, проблеми та напрямки роботи. Автори також розкрили сутність поняття «сім'я», навели його типологічний аналіз та визначили головні особливості соціальної роботи з сучасною українською родиною. Так, соціальна робота з сім'єю є одним із двох провідних напрямів, що сприяють стабілізації сімейного способу життя (другий зосереджений на рівні соціальної суб'єктності родини) [55, с.105-127].

Науковці зауважують, що загально визнаною системою допомоги неблагополучній родині є організація соціальної роботи на території усієї країни та соціуму вцілому. Вона має здійснюватися на фаховій основі, спеціально підготовленими людьми, що працюють в особливих структурах (службах соціальної роботи). Визначаються також три класи завдань, які має розв'язати соціальний працівник в процесі роботи з родиною: сприяння виживанню родини, підтримати її на належному рівні функціонування, сприяти подальшому розвитку. Обсяг кожного виду діяльності, розв'язуваних завдань залежить від стану суспільства, його соціокультурних характеристик. Соціальний працівник має ґрунтуватися на ресурсах самої сім'ї, спонукати її до активної участі, організації свого побуту та заохочувати до розв'язання проблем самостійно.

Інший аспект наукових досліджень присвячений питанням організації соціально-педагогічної роботи з дітьми із неблагополучних родин.

У навчально-методичному комплексі «Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації» за редакцією І. Д. Зверєвої та Ж. В. Петрочко

аналізуються теоретичні та практичні аспекти роботи інтегрованих соціальних служб, що створюються в системі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Окремо автори досліджують інноваційні технології соціальної та соціально-педагогічної роботи з вразливими сім'ями з дітьми: еко-карти родини, генограми, технології втручання та ведення випадку [18].

І.М. Трубавіна у своїй праці «Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю» розкриває теоретичні основи діяльності, аналізує законодавче забезпечення соціально-педагогічної роботи з дітьми девіантної поведінки та їх сім'ями, з родинами де є хворі на алкоголізм та наркоманію. Окремо розкриваються аспекти роботи з сім'ями, які пережили втрату та родинами, де наявні прояви насилля. Також авторка розкриває мету, основні завдання, принципи та зміст соціально-педагогічної роботи з неблагополучною сім'єю в Україні. Окремо аналізується закордонний і вітчизняний досвід такої роботи, розкриваються її етапи, критерії і показники ефективності, форми, методи, види соціально-педагогічних послуг в системі центрів соціальних служб для молоді [56, с.46-116].

І.М. Трубавіна пропонує розглядати родину як соціальну систему і соціальний інститут. Так, науковиця наголошує на координації зусиль усіх фахівців задля якісної роботи з неблагополучною сім'єю.

У праці «Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю» розкриваються ключові методики роботи з різними типами неблагополучних родин. Авторка зауважує, що задля того, щоб потенційно неблагополучні родини не погіршили своє становище та не загубили власний соціальний потенціал і функціональну спроможність необхідно організовувати спеціальну соціально-педагогічну роботу з ними: обслуговування і профілактику. Соціальний працівник має враховувати суб'єктивні та об'єктивні фактори роботи з сім'єю, рівень добровільності участі, бажання родини самостійно усвідомлювати свої проблеми і розв'язувати їх з мінімальною сторонньою допомогою.

Колектив науковців на чолі зі І.Д. Зверєвою у праці «Соціальна педагогіка: теорія і технології» зробили спробу в узагальненому вигляді представити сучасні підходи в соціальній педагогіці шляхом синтезу сформованих методологічно-концептуальних засад цієї науки та напрацювань попередньої соціально-педагогічної практики. Окремо авторами приділяється увага соціально-педагогічній роботі з дітьми із різних типів сімей. Так, авторами аналізуються такі типи родин як: «благополучна сім'я», «сім'я групи ризику», «неблагополучна сім'я», «розлучена сім'я», «сім'я з дитиною, що має обмежені функціональні можливості» та технології роботи з кожною із них. Виділяються наступні традиційні форми роботи із родиною: соціально-педагогічне обслуговування, соціально-педагогічну профілактику, соціально-педагогічну реабілітацію, соціально-педагогічний супровід, соціальне інспектування [21].

Особливої уваги потребує праця В.М. Шахрая «Технології соціальної роботи». Під неблагополучною сім'єю автор пропонує розуміти сім'ю, в якій спостерігається соціальна невлаштованість батьків і, як наслідок, постійний психологічний надрив, підкріплений алкоголем, асоціальною поведінкою, відчуженням від оточуючих, хуліганством та злодійством [66, с.169-185].

В.М. Шахрай пропонує і свою класифікацію неблагополучних сімей. Так автор виділяє:

- родини, які знаходяться на початковій стадії розвитку неблагополуччя, а їх проблеми мають незначні прояви;
- родини, в яких різні протиріччя до критичного рівня загострюють взаємостосунки членів сім'ї один з одним та оточенням;
- родини, які втратили будь-яку життєву перспективу, інертні у ставленні до власної долі і майбутнього своїх дітей.

Науковець також робить акцент на тому, що види і форми роботи можна поділити на екстрені (екстрена допомога, термінова соціальна допомога, термінове вилучення дитини та інші форми, які спрямовані на виживання сім'ї

як такої) і ті, які спрямовані на підтримку стабільності родини, на соціальний розвиток усіх її членів.

Л.А. Мацуляк досліджуючи феномен неблагополучних сімей, робить акцент на негативному впливі особливостей таких родин на процес соціалізації дитини. Науковиця робить висновок, що неблагополучна родина є загрозою суспільству. Під тиском негативного впливу на поведінку дитини, її особистість сильно видозмінюється. Цей стан можна визначити через такі прояви: небажання та відсутність розуміння потреби у взаємодії з дорослими; зростання почуття егоїзму, замкненості, конфліктності, впертості; неадекватна зміна самооцінки; озлобленість; невпевненість у власних силах; недисциплінованість; можливі втечі з дому або бродяжництво. Наслідком цього може стати те, що дитина стане на шлях правопорушень [32, с.684-687].

Окремо Л.А. Мацуляк виділяє характерні риси особистості дитини, які формуються внаслідок деструктивних впливів зі сторони батьків або інших родичів. Так, дітям із неблагополучних сімей часто властиві високий рівень агресивності, лінь, девіантна поведінка, гальмування соціальної зрілості, невпевненість, нездатність встановлювати міцні емоційні контакти тощо.

Окремою частиною вивчення наукового стану розробки технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей є аналіз праць закордонних теоретиків та практиків.

В.Н. Бойд у четвертому виданні своєї роботи «Практика соціальної роботи з дітьми» досліджує специфіку роботи з дітьми різних категорій. Книга присвячена вивченню методів та форм роботи з неповнолітніми та їх сім'ями. Авторка наголошує на тому, що повсякденне середовище існування дітей скоріше негативно на них впливає [71].

Повсякденне середовище багатьох дітей сьогодні є скоріше токсичним, ніж корисним. Діти можуть жити в родині, де один або обидва батьки залежні від алкоголю чи інших речовин, переживають знущання в школі чи вдома. Ця книга розділена на чотири основні розділи. Перша частина зосереджена на розумінні самих дітей у контексті їхнього середовища та викликів, що стоять

перед ними. У другій частині розглядається процес допомоги дітям. Частина три ілюструє різні методи допомоги дітям, починаючи з методів, які допоможуть сім'ї підтримати їх дитину самостійно, а також включає розділи, які описують терапію гри з окремою дитиною, групову роботу та співпрацю зі школою. Четверта частина присвячує окремі розділи дітям в особливих обставинах, наприклад: розлучення батьків; члени родини, які постраждали від хвороби і смерті, міграція [71].

Л. Опеншоу у роботі «Соціальна робота в школах: принципи і практика» розкриває специфіку роботи соціального працівника зі школярем в контексті взаємодії його із суспільством та сім'єю. Окремо розглядаються форми та підходи до роботи із дітьми, які зазнали насилля чи зневажливого ставлення [69].

Я. Батлер та Г. Робертс розкривають окремі практичні аспекти роботи із сім'ями та дітьми у своїй праці «Соціальна робота з дітьми та сім'ями: вступ до практики». Автори також обговорюють нові підходи до догляду і підтримки дітей. Формат практикуму надає чітку та просту інформації за такими категоріями як: «родина», «батьківство», «жорстоке поводження», «виховання дітей» тощо. Окремо в цій роботі науковці заохочують соціальних працівників до самоаналізу, розуміння своїх сильних та слабких сторін і покращувати навички роботи з дітьми [68].

Таким чином, нами були розглянуті наукові дослідження за тематикою соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей. Окремо були проаналізовані ті роботи, що стосуються технологій соціальної роботи з неблагополучними родинами та ті, які розкривають сутність соціально-педагогічної роботи з дітьми із таким сімей. Також були вивчені праці науковців, які досліджують сам феномен сімейного неблагополуччя.

1.2. Уточнення основних понять дослідження: «інновація», «технології», «сім'я», «дитина», «неблагополучна сім'я»

Дослідження питання технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей не можливе без розкриття головних понять та термінів теми.

Перше ключове поняття теми це «інновація».

Інновація в перекладі з латинської означає «щось в новому». У контексті соціально-педагогічної теорії інновація характеризується як нововведення до соціально-педагогічної діяльності, основою якого є ідея, шляхами реалізації – експериментальна діяльність, носіями – творчі фахівці.

Поняття «інновація» вперше з'явилося серед наукового обігу на початку ХІХ століття у зв'язку з введенням нових елементів у техніці, а також активізації досліджень в області культурології, де цим терміном позначали введення деяких елементів однієї культури в іншу.

Довгий час інновації розглядали лише в контексті економіки. Зазвичай досліджувалися економічні та соціальні закономірності формування і розповсюдження науково-технічних новацій. Сьогодні поняття «інновація» використовується у різних сферах. Так, науково-технічна інновація є кінцевим результатом інтелектуальної діяльності у вигляді певного нового об'єкта, або такого, що відмінний від аналога.

Педагогічні інновації стали предметом дослідження вчених у 50-х роках ХХ століття на Заході та в останні десятиліття в Україні. Для соціальної педагогіки термін «інновація» є відносно новим. Найчастіше він використовується у двох значеннях: «інновація – процес» та «інновація – продукт».

Загалом серед основних характеристик інновацій науковці виокремлюють:

- є джерелом формування чогось нового;
- є метою виникнення нового;
- це сам продукт (ідея або технологія);

- враховується наявний стан системи (середовища);
- спрямованість на систему цілому чи на її елементи;
- має визначені етапи процесу впровадження;
- зазвичай прогнозуються позитивні результати;
- має суб'єкт впровадження.

Наступним ключовим терміном дослідження є «технологія».

«Технологія» з грецької позначає майстерність та вчення, або інакше вчення про вміння. Технологіями називають систему знань про способи й засоби обробки та якісного перетворення якогось об'єкта.

В.М. Шахрай визначає, що технологія загалом є:

- способом управління, регулювання і планування соціальних процесів;
 - системою методів та прийомів, що застосовуються для досягнення поставлених цілей;
 - мистецтвом, вмінням, майстерністю, сукупністю методів обробки і якісного перетворення об'єкта;
 - сукупністю знань про способи і засоби обробки та якісного перетворення об'єкта;
 - переведенням мови науки на конкретну мову рішень, нормативів;
 - способом цілеспрямованого вирішення суспільних проблем у вигляді певного набору процедур і операцій;
 - практичною діяльністю, що характеризується раціональною послідовністю використання інструментарію для досягнення якісних результатів праці [66, с.6-8].
- У сучасному розумінні поняття «технологія» виділяють три аспекти:
- формально-описовий: технологія – це модель, змісту, опис цілей, методів і засобів, алгоритмів дій, що застосовуються для досягнення поставлених цілей, бажаних результатів;
 - науковий: технологія являє собою науково розроблене рішення окремої проблеми, яке ґрунтується на досягненнях теорії і практики;

– процесуально-дієвий: технологія – це певний процес реалізації окремої діяльності, порядок та послідовність функціонування, зміни всіх його компонентів, в тому числі об'єктів і суб'єктів діяльності.

Усі відомі на сьогодні технології розподіляють на промислові та соціальні. До промислових належать технології переробки природної сировини чи отримання напівфабрикатів. Соціальною називають технологію, де вихідний і кінцевий результат це людина, а основні параметри вимірювання – її якості та властивості.

Однією з перших робіт, в якій ґрунтовно розглядалося поняття «соціальна технологія», була монографія Ніколи Стефанова, болгарського вченого, за назвою «Суспільні науки і соціальна технологія». Дослідник підкреслював, що соціальні процеси, якими б складними вони не були, піддаються технологізації, а на іншого науковця професора В. Іванова, соціальні технології – це сукупність операцій, процедур соціального впливу для отримання оптимального соціального результату.

Одним із класичних різновидів соціальної технології є соціально-педагогічна. Соціально-педагогічні технології – це способи взаємодії соціального працівника із клієнтом, що забезпечують його соціалізацію в наявних або спеціально створюваних умовах.

Наступне поняття – це «сім'я».

Сім'ю визнано в міжнародній спільноті найкращою умовою для виживання, захисту і розвитку дітей, основним осередком суспільства, природним середовищем для людини. Вона впливає на особистість щоденно і цей вплив у тій чи іншій формі триває безперервно, охоплюючи всі сторони людської індивідуальності та життєдіяльності. У зв'язку з цим є необхідність значного посилення уваги з боку держави, громадськості, школи до проблем сім'ї, її труднощів. У народі побутує вислів, що коли міцна родина, то й держава сильна. Від фізичного й морального здоров'я сім'ї, охорони материнства і дитинства, піклування про сиріт, удів, калік, старих, знедолених залежить духовне благополуччя народу [34, с.184].

Законодавством України визначається, що сім'ю представляють люди, які разом мешкають, мають спільний побут, володіють взаємними правами та обов'язками. Подружжя вважається родиною і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з поважними причинами як то навчання, робота, лікування, необхідність догляду за батьками або дітьми не проживають разом.

Сімейним кодексом визначається, що сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також за інших умов, якщо вони не забороняються законом і не суперечать моральним засадам існуючим у суспільстві [51].

У літературі сім'єю називають малу соціальну групу, яка формується на базі офіційного шлюбу або спорідненості по крові, члени родини поєднанні спільним місцем проживання і веденням єдиного домашнього господарства, виконанням сімейних функцій, родинними зв'язками та взаємними юридичними й моральними зобов'язаннями стосовно один одного, родинними традиціями.

Сім'я традиційно бере на себе такі функції: репродуктивна, виховна, регулятивна, рекреативна, господарсько-побутова, економічна, первинна соціалізація дитини.

О.І. Бондарчук розрізняє сім'ї зі сприятливою та несприятливою психологічною атмосферою всередині.

Сім'ї, які мають сприятливий психологічний клімат характеризуються згуртованістю, доброзичливістю і водночас високою вимогливістю подружжя один до одного, відповідальністю, почуттям захищеності й емоційної задоволеності в родинному житті. Важливий показник такого сімейного психологічного клімату – бажання і прагнення спільного вирішення сімейних суперечок, проведення дозвілля при одночасній відкритості родини, її широких соціальних контактах [7, с.9].

Родини з несприятливою психологічною атмосферою відрізняються в першу чергу напруженістю або конфліктністю в міжособистісних стосунках,

коли члени родини негативно відносяться один до одного, їм притаманне відчуття незахищеності, емоційного дискомфорту від перебування вдома.

Залежно від рівня проблем розрізняють сім'ї конфліктні, де виникають суперечки між інтересами, потребами і бажаннями, які сприяють появі сильних і тривалих негативних емоцій; кризові, де потреби та інтереси суперечать один одному надзвичайно гостро, бо відносяться до ключових сфер життєдіяльності родини; проблемні, які потребують підтримки в конструктивному вирішенні конфліктів, допомоги при подоланні об'єктивно тяжких життєвих ситуацій (наприклад, потребують прийняттого місця проживання та елементарних засобів існування) при загальній збереженості позитивної мотивації [7, с.9-11].

Поряд з поняттям «сім'я» необхідно розглянути поняття «дитина».

За Сімейним кодексом дитина – це особа до досягнення нею повноліття. Період розвитку людини до набуття статусу повнолітнього прийнято називати дитинством [51].

Останніми термінами, які потребують розкриття свого змісту є «благополучна сім'я» та «неблагополучна сім'я».

Л.А. Мацуляк так визначає благополучну сім'ю як доволі міцну, яка має власні внутрішні зв'язки, високий рівень координації своєї діяльності. У такій родині панують взаєморозуміння, повага один до одного, сприятлива моральна атмосфера, єдність поглядів на значну частину сфер життя. У сімейному житті члени родини враховують інтереси кожного, душевні переживання. Ключове місце посідає психологічна взаємопідтримка, формування відчуття власної гідності, значущості. В таких родинах домінують довіра, доброта, чуйність. Усі сімейні проблеми вирішуються раціональними способами. Така родина створює душевний комфорт, захищає дітей від надмірних нервових переживань. Тому діти здебільшого дослухаються до порад і допомоги батьків, наслідують їх особистий приклад. У благополучній сімейній атмосфері дитина зростає доброзичливою, гуманною, здатною до співчуття, оптимістично налаштованою, має тверді етичні правила. Всі інші сім'ї науковиця відносить до категорії неблагополучних [32, с.685].

Стосовно поняття «неблагополучна сім'я» існують різні погляди. Використовуються також часто терміни «функціонально неспроможна родина», «сім'я у кризовій ситуації», «аморальна сім'я», «сім'я з насильством щодо членів родини», «сім'я, де є серйозні помилки і прорахунки у вихованні дітей», «конфліктна сім'я», сім'ї алкоголіків і наркоманів, сім'ї, де є засуджені чи ув'язнені.

І.М. Трубавіна визначає, що відносно визначення поняття «неблагополучна сім'я» існують різноманітні погляди. Науковиця наголошує, що також часто використовуються подібні терміни: «функціонально неспроможна родина», «сім'я у кризовій ситуації», «аморальна родина», «родина з проявами насилля відносно інших членів», «родина, що має серйозні промахи і проблеми у вихованні дітей», «конфліктна родина», родини алкоголіків і наркоманів, родини, де є засуджені чи ув'язнені.

І.М. Трубавіна ґрунтуючись на законодавстві визначає, що неблагополучними є й ті родини, де систематично порушуються права їх членів, права людини загалом, не дотримуються юридичних норм суспільства. Причинами такого стану можуть бути алкоголізм і наркоманія, психолого-педагогічна і правова неграмотність дорослих, фактори економічної сфери суспільства, хвороби, політична ситуація, насилля щодо членів сім'ї [61, с.3].

А.Й. Капська говорить, що неблагополучними родинами є: неповні, ті що надають перевагу аморальному способу життя, мають стійкі конфлікти між батьками та дітьми, зовні благополучні, але що систематично припускають серйозних педагогічних проблем через власну неосвіченість, безграмотності (може надмірно домінувати батьківська любов, можуть застосовуватися фізичні покарання, формально ставляться до дитини, не враховуються індивідуально-психологічні особливості дитини в процесі сімейного виховання).

В.М. Целуйко пропонує під неблагополучною сім'єю розуміти таку, де порушена структура, знецінені або ігноруються основні сімейні функції, є наявними або прихованими дефекти виховання і як наслідок з'являються «важкі» діти [65, с.56].

В.М. Шахрай зазначає таке: «Під важкою неблагополучною сім'єю розуміють сім'ю, в якій спостерігається соціальна невлаштованість батьків і, як наслідок, постійний психологічний надрив, підкріплений алкоголем, асоціальною поведінкою, тощо».

У класифікації Т.С. Зубкової та Н.В Тімошиної в основу визначення родини неблагополучною покладено принцип порушення внутрішньосімейних стосунків [16, с.27-28].

Конфліктна родина – це сім'я, де переважає конфронтаційний стиль відносин, де є розлучається, розлучені батьки, що живуть під одним дахом, де часті сімейні скандали, тощо.

Аморальна родина – кримінальна група, де порушуються права дитини, що згідно з Конвенцією про права дитини, включає:

- жорстоке поводження, фізичне, сексуальне насильство, залучення дітей в кримінальну діяльність батьків, в вживання алкоголю, наркотиків;
- невиконання батьками обов'язків щодо життєзабезпечення дитини (харчування, лікування) при наявності в сім'ї умов для їх виконання;
- торгівля дітьми або передача їх третім особам з будь-якою метою.

Дві наступні категорії сімей об'єднують дефекти виховання в сім'ї:

- педагогічно неспроможна родина, з низьким рівнем загальної та відсутністю психолого-педагогічної культури; небажанням ці помилки бачити і виправляти, свідомим настроюванням дитини на неприйняття їм соціальних норм, соціальної моралі, моральності;
- асоціальна родина, де з народження діти виховуються в обстановці зневаги до загальноприйнятих норм, сприймають навички протиправного і девіантної поведінки, що призводить до бродяжництва, хуліганства, пияцтва, наркоманії.

Таким чином, нами були уточненні та проаналізовані визначення головних понять дослідження, а саме: «інновація», «технології», «сім'я», «дитина», «благополучна сім'я». Були представлені різні точки зору науковців на визначення «неблагополучна сім'я» та його характеристику.

1.3. Принципи та методи дослідження впровадження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей

Науковці вивчають навколишній світ ґрунтуючись на окремих підходах – сукупності загальнонаукових методологічних принципів, вимог. Визначення головних принципів та методів є ключовим аспектом будь-якого наукового дослідження.

Принцип – центральне поняття, логічне вираження пізнання, основна ідея, що пронизує систему знань і встановлює субординацію цього знання.

Принцип це головне вихідне положення наукової теорії, це є перше і найабстрактніше визначення ідеї як початкової форми систематизації знань. Іншими словами, принцип є центральним поняттям, логічним вираженням пізнання, основною ідеєю, яка проходить через всю систему знань та встановлює його ієрархію [15, с.52].

До загальнонаукових принципів нашого дослідження належать: принцип об'єктивності, причинності, багатофакторності, термінологічний, розвитку, конкретності, системності.

Принцип об'єктивності говорить про необхідність безпристрасності вченого під час дослідження. На нього не мають впливати загальні враження про характер досліджуваного предмета, симпатії чи антипатії, власний настрій тощо. Врахування принципу об'єктивності є основою даного наукового дослідження. Він передбачає використання методів та процедур, які дозволять отримати максимум знань, дотримуватися логіки та правдивого обґрунтування. Принцип об'єктивності забезпечує правдивість фактів і є головним в дослідженні питання впровадження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей.

Іншою необхідною складовою наукового дослідження є вироблення спеціальної мови. Опис досліджуваного явища та фіксація певних понять й визначень забезпечується термінологічним принципом. Термінологічний принцип передбачає вивчення історії понять і їх визначень, розробку або уточнення їх змісту та обсягу, встановлення взаємозв'язку, визначення місця в

понятійному апарату теорії, на базі якої базується дослідження. Дотримання цього принципу передбачає використання методу термінологічного аналізу і методу визначення понять. Термінологічний принцип став основою для визначення змісту головних понять нашого дослідження: «інновація», «технології», «сім'я», «дитина», «благополучна сім'я», «неблагополучна сім'я».

Невід'ємною частиною методологічної складової нашого дослідження є принцип багатofакторності, який передбачає дослідження складного комплексу як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів, що впливали на особливості формування та розвитку окремого явища. За даним принципом досліджувані факти прийнято розглядати як результат впливу різних чинників. Керуючись принципом багатofакторності було досліджено причини визначення сім'ї неблагополучною, проаналізовано фактори, які спричиняють цей стан та чинники, які навпаки можуть попередити неблагополуччя.

Принцип єдності теорії і практики позначає нерозривність та взаємообумовленість практичної діяльності з теоретичною базою. Принцип фіксує діалектику руху людського знання до істини, констатує визначальну роль практики, яка є критерієм істинності теоретичних положень, у процесі пізнання. Принцип є основою для перевірки ефективності застосування технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей на практиці.

Принцип конкретності означає, що відображення дійсності в мисленні істинно – тільки якщо воно конкретно. Усі факти, результати дослідження в роботі викладені з врахуванням даного принципу.

Принцип розвитку полягає в тому, що формування наукового знання відбувається при повному і всебічному відображенні процесів становлення розвитку об'єкта пізнання, його протиріч, кількісних і якісних змін та їх взаємного переходу [15, с.56].

Сучасна наука передбачає дослідження об'єкта та розкриття його як цілісної системи. Актуальним стає використання принципу системності. Дослідження не повинно обмежуватись лише на вивчені складових. Для повноцінного вивчення предмета варто охопити дослідження всіх його законів,

зв'язків. Це дослідження було проведене із врахуванням принципу системності, як одного із головних. Тема соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей була досліджена через розкриття усіх її складових.

Наукове дослідження, пізнання, вимагає застосування спеціальних інструментів – методів.

Метод це спосіб досягнення певної мети, сукупність прийомів чи операцій освоєння дійсності. Існують різні класифікації методів. Загалом, методи дослідження поділяють на загально філософські, загальнонаукові, спеціальні [33, с.77-79].

Філософські методи – це використання у науковому дослідженні категорій, принципів, положень і законів визначеної філософської системи. Наприклад, діалектики як теорії пізнання. Можна користуватися положеннями філософії постмодернізму, позитивізму, неопозитивізму тощо [25, с.63-74].

Загальнонаукові методи – це такі засоби і прийоми (чи їх сукупність), які з тими чи іншими модифікаціями використовуються в усіх чи майже в усіх науках з урахуванням особливостей конкретних об'єктів дослідження. Наприклад, сюди належить метод моделювання чи такі логічні засоби, як аналіз і синтез, індукція і дедукція.

Спеціальні або конкретно-наукові методи використовуються в окремих науках чи в генетично пов'язаних або об'єднаних спільністю об'єктів дослідження групах наук [25, с.63-74].

Загальнонаукові методи, в свою чергу, поділяються на три групи: методи емпіричного дослідження, теоретичні та загально логічні.

Емпіричне дослідження теми впровадження інноваційних технологій в сфері соціальної роботи з дітьми із неблагополучних родин передбачає використання наступних методів: спостереження, аналіз документів, порівняння, експеримент тощо.

У дослідженні емпіричні методи були застосовані на етапі збору первинної інформації про проблему.

Методи теоретичного рівня дослідження зазначеної теми включають: сходження від абстрактного до конкретного, формалізацію та ідеалізацію.

Сходження від абстрактного до конкретного – це метод дослідження, який позначає рух наукової думки від вихідної абстракції (однобічне, неповне знання) через послідовні етапи поглиблення і розширення пізнання до результату – цілісного відтворенню у теорії предмета, що досліджується.

Термін «сходження» позначає таку аксіому, що всі попередні знання в процесі вивчення не втрачаються, а зберігаються, переходять у зміненому вигляді в наступні.

«Абстрактне» є свого роду відокремленим, а тому неповним, частковим, фрагментарним, нерозвиненим. На відміну від цього «конкретне» означає єдність різноманітного, поєднання багатьох знань і тому виступає як більш повне, всебічне, розвинене. Роль абстракції пов'язана з необхідністю пізнання явищ і процесів у «чистому вигляді», відсторонюючись від впливу зовнішніх чинників.

Формалізація – це відображення знання у знаково-символічному вигляді (формалізованій мові). Остання створюється для точного виразу думок з метою виключення можливості неоднозначного їх розуміння [25, с.67].

Ідеалізація – метод, що пов'язаний з утворенням абстрактних (ідеалізованих) об'єктів, які в дійсності є принципово нездійсненими, але мають прообрази у реальному світі.

Ці методи були застосовані при дослідженні глибинних змістів окремих складових неблагополуччя, визначенні ключових напрямів роботи, формулюванні рекомендацій щодо впровадження інноваційних технологій.

До загальнологічних методів відносять аналіз, синтез, узагальнення, дедукцію, індукцію, моделювання, тощо. Вони застосовуються на всіх рівнях будь-якого наукового дослідження.

Аналіз позначає роздроблення цілого на окремі елементи, складові. За допомогою методу аналізу виділяють ознаки предмета для подальшого їх

вивчення окремо як частини єдиного цілого. Правильно проведений аналіз слугує гарантією логічного викладу матеріалу дослідження.

Різновидами аналізу є поділ на класи (множини) предметів на підкласи – класифікація і періодизація.

Метод аналізу є основою дослідження, дає змогу розкласти явища на окремі складові, дослідити процеси та взаємозв'язки. З використанням аналізу були дослідженні явище сімейного неблагополуччя, причини його виникнення, становище дитини у неблагополучній сім'ї, наслідки погіршення ситуації неблагополуччя, вітчизняні та закордонні технології надання допомоги дітям з неблагополучних сімей, тощо.

В тісній єдності з аналізом використовується синтез, що являє собою об'єднання отриманих при роздробленні частини в єдине ціле.

Синтез це не просте сумування, а змістовне поєднання, яке передбачає виникнення системи зв'язків між фактами. Синтез став невід'ємною частиною формулювання загальної картини стану впровадження інноваційних технологій в сфері соціальної роботи з дітьми із неблагополучних родин, їх ефективності та перспектив впровадження інноваційних підходів.

Поряд з аналізом та синтезом завжди використовуються індукція та дедукція, які являють собою протилежні способи міркування, формулювання умовиводів [33, с.77-79].

Індукція є способом формування суджень від більш приватних, часткових до загальних. Даний метод позначає установлення загальних правил та законів ґрунтуючись на вивченні окремих фактів. Протилежний індукції – метод дедукції. Даний спосіб пізнання окремих явищ та фактів забезпечується знаннями про загальні закони та правила їх існування.

Таким чином, наше дослідження ґрунтується на принципах об'єктивності, багатofакторності, розвитку, причинності, єдності теорії та практики. При написанні роботи були використані загальнофілософські, загальнонаукові методи. Керівними методами стали загальнонаукові.

Загалом, підбиваючи підсумки методологічної частини нашого дослідження можна зробити наступні висновки:

По-перше, вивчення стану наукової розробки впровадження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей показало, що більшість науковців виділяють спільні риси та причини виникнення сімейного неблагополуччя. Це дозволяє нам виявити першоджерела і надалі сформувавши вектори вдосконалення соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей.

Окремо, необхідно зауважити, що науковці в цілому зосереджують свою увагу на процесах допомоги неблагополучним сім'ям, соціально-педагогічній роботі з дітьми із таких сімей, наданні підтримки окремо кожною структурою. Незначна частка вчених зосереджує свою увагу на профілактичній роботі. Даний висновок дає значне підґрунтя для впровадження інноваційних технологій роботи у напрямку попередження сімейного неблагополуччя.

По-друге, у ході уточнення та розкриття змісту основних понять нашого дослідження, були виявлені різні точки зору на термін «неблагополучна сім'я». Єдине визначення не було знайдене, але сформовані спільні риси, характерні для усіх розумінь. Загалом, розкритий зміст понять: «інновація», «технології», «сім'я», «дитина», «благополучна сім'я», «неблагополучна сім'я».

По-третє, для проведення якісного наукового дослідження необхідне чітке визначення методологічного інструментарію. Так, керівними принципами стали: принцип об'єктивності, багатofакторності, розвитку, причинності, єдності теорії та практики. Головні методи роботи це загальнонаукові: емпіричні, теоретичні та загально логічні.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМЕЙ

2.1. Діти з неблагополучних сімей як особлива категорія клієнтів соціальної роботи

Проблема наявності неблагополучних родин є надзвичайно актуальною для українського суспільства і потребує комплексного вирішення.

Сім'я – це особлива соціальна система, підсистема суспільства і вона включає в себе також інші підсистеми (членів сім'ї); це мала соціальна група, первинний контактний колектив.

На думку Т.Ф. Кравченко уся сукупність сучасних українських сімей може бути умовно розподілена на декілька груп відносно характеру їх впливу на формування і розвиток дитини як особистості [24, с.46].

До першої групи належать сім'ї, що відрізняються у цілому сприятливими взаєминами між дітьми і батьками. В таких родинях є обоє батьків, часто більше двох дітей; цілеспрямовано та комплексно організовується життя всередині родини, змістовна діяльність її членів, стосунки між дорослими та дітьми будуються на повному взаєморозумінні, домінує демократичний стиль спілкування й поведінки. Для такої родини характерна позитивна психологічна атмосфера, раціональне та культурне дозвілля; дорослі мають достатньо високий рівень освіти, культури і загальної педагогічної підготовленості; матеріальний стан скоріше задовільний або добрий.

Другу групу становлять сім'ї із дезорганізованою структурою: з однією дитиною, розлучені, неповні. В таких родинях дитині приділяється значна увага, але досить часто відсутнє раціональне поєднання любові й вимогливості.

В родинях другої групи переважно панує атмосфера вседозволеності та гіперопіки.

Третій групі родин притаманний сприятливий нестійкий вплив. Батьки проявляють любов до своїх дітей, прагнуть створити умови для їх розвитку. В таких родинях трудова і моральна атмосфера позитивна, але відсутнє нормальне взаєморозуміння між дорослими, на базі чого досить часто виникають конфлікти. Батьки, як правило, мають невисокий рівень загальної культури, низький рівень освіти та педагогічного потенціалу. Матеріальний стан родини зазвичай середній, вищий або нижчий за середній. Сім'я в цілому, справляє позитивний вплив на виховання дітей; може бути як повною, так і з дезорганізованою структурою.

Я.М. Раєвська стверджує, що для української сім'ї характерні традиції позитивних соціалізаційних потоків, а соціальний феномен дитячої депривації для традицій виховання практично винятковий. Останній обумовлювався переважно об'єктивними макрочинниками та, лише в деяких випадках, суб'єктивними мікрочинниками порушення функціонального впливу сім'ї на дитину [46, с.177].

До мегафакторів відносяться: глобалізація; поширення субкультур, індивідуалізація життєвих стилів; усупільнення соціалізаційно-виховної діяльності молодих генерацій призводить до суттєвих трансформацій соціального інституту сім'ї. Макрофактори українського суспільства також здебільшого призводять до втрати стабільності сімейної системи, руйнування її рольової структури, міжпоколінних та міжособистісних конфліктів. Макрофактори зазвичай сприяють появі ризиків у сфері сімейної соціалізації: ризик негативного демографічного відтворення, ризик фальшстарту, стратифікаційні ризики, ризики віктимізації та маргіналізації, ризик деліквентної ідентичності [46, с.181].

Родина посідає головне місце у формуванні моральної особистості. Сімейна спільнота з перших днів життя дитини проявляє турботу про її здоров'я та виховання, дає початкові знання про навколишній світ, формує

первинні уявлення і навички, допомагає встановлювати контакти з іншими людьми, навколишнім середовищем загалом. Конкурувати із сім'єю, особливо на початковому етапі розвитку особистості, не може жодна державна або громадська виховна установа. Відсутність батьківської опіки або сімейне неблагополуччя, навпаки, майже завжди створює реальні труднощі у розвитку дітей, перебороти які повністю соціуму до сьогодення не вдається [24].

Т.Ф. Алексєєнко в статті «Умови позитивної соціалізації дитини у сім'ї» зазначає, що сімейне виховання на принципах позитивної соціалізації повинне відбуватися в атмосфері радості, співдружності, співтворчості, співжиття. Відповідно за таких умов народжується розуміння цінності кожного і колективної цінності здійснюється пошук можливостей гуманних взаємин. Він радить батькам поставити дитину в умови співавтора і співвиконавця і тоді управління дитиною в процесі виховання буде мати рефлексивний, діалоговий і вдумливий характер [2].

Родину, де внутрішні взаємини міцні, та якій притаманний високий показник координації своєї діяльності, визначають як благополучну. В такій родині домінують взаємоповага, взаєморозуміння, позитивна психологічна атмосфера, дослухаються до інтересів кожного, формують почуття власної гідності і значимості, розуміють цілі сімейного виховання.

Благополучна родина позитивно впливає на становлення дитини як особистості, члени сім'ї з розумінням ставляться до її потреб та інтересів. Неповнолітні в таких родинах цінують допомогу та підтримку дорослих, наслідують їхні моделі поведінки. За вказаних обставин, дитина виростає доброзичливою, оптимістично налаштованою, спокійною та володіє стійкими етичними поглядами.

Родина є первинним інститутом в процесі соціалізації дітей, саме від неї залежить сталість процесів формування нової особистості та, як наслідок, становище майбутнього суспільства. Беручи це до уваги, держава та громадськість мають докласти максимум зусиль для підтримки стану

благополуччя, добробуту родини, створити сприятливі умови гарантування дотримання прав та інтересів дитини [2].

Окремо, значної уваги потребують неблагополучні родини, в яких періодично порушуються права людини. Традиційно з ними працюють силові структури, але також має здійснюватися системна соціально-педагогічна робота з перевиховання [56].

Законодавчо в Україні визначається, що неблагополучними родинами є ті, де порушуються права їх членів, юридичні норми відповідного суспільства та права людини. Серед основних детермінант такого явища виокремлюють алкоголізм і наркоманію, правову та психолого-педагогічну неграмотність, хвороби, прояви насилля. Визначальними є суб'єктивні чинники і причини психолого-педагогічної властивості, тобто порушення в міжособистісних внутрішньосімейних відносинах і дефекти виховання дітей. Але такий перелік порушень характеризує як неблагополучні сім'ї, так і потенційно неблагополучні, де здебільшого зруйновані внутрішньо-родинні зв'язки, наявний низький культурний та освітній рівні. Вирішальним фактором становлення родини неблагополучною виступає відсутність чи наявність соціального потенціалу сім'ї, соціальної підтримка з боку держави.

Г. Лиля до неблагополучних пропонує зараховувати ті родини, де повністю або частково втрачені їх виховні можливості через різні фактори. У результаті цього в родині об'єктивно чи суб'єктивно складаються несприятливі умови для виховання дітей. Така родина характеризується певними негативними проявами:

– батьки часто зловживають алкогольними напоями або наркотиками, переважно ведуть аморальний спосіб життя, вступають у конфлікт із морально-правовими нормами суспільства, можуть здійснювати різні види правопорушень;

- низький морально-культурний рівень дорослих;
- неповні родини;
- часті конфлікти дітей і батьків;

– зовні благополучні сім'ї, які допускають серйозні помилки, прорахунки в системі родинного виховання внаслідок низької педагогічної культури та неосвіченості. Причому такі помилки та прорахунки мають не ситуативний, а стійкий характер. Це означає, що в родині постійно порушуються педагогічні вимоги [28].

Попередження та усунення зазначених негативних явищ в родині можливе за умови організації системи цілеспрямованої соціальної роботи.

Соціальний працівник при роботі з неблагополучною родиною має дотримуватися принципів, які допомагають йому у вирішенні професійних завдань: гуманізм, віра в людину, кращі прояви його особистості і потенційні можливості, які допоможуть вирішити ті складні проблеми, які існують; також віра в те, що людина має великі можливості щодо самовдосконалення.

Соціальний працівник розпочинає із діагностики міжсімейних відносин, задля виявлення можливих конфліктних структур. Вже потім йде розподіл на благополучні та неблагополучні родини. До потенційно неблагополучних включають ті сім'ї, які потребують додаткової підтримки зі сторони соціальних служб. Такими сім'ями є багатодітні; родини, що розлучаються; родини з неповнолітніми батьками; малозабезпечені; сім'ї з дітьми-інвалідами тощо.

У психологічній та педагогічній літературі представлені різні класифікації неблагополучних сімей. Так, Л.С. Алексеева виділяє такі:

1. звично-конфліктні, де, як правило, відсутні конструктивні способи взаємодії між членами родини;
2. педагогічно неспроможні, які не володіють в достатній мірі знаннями щодо розвитку і виховання підростаючого покоління;
3. аморальні, де не підтримуються норми і правила, прийняті в суспільстві, заохочується аморальна поведінка;
4. асоціальні, які характеризуються одночасною неспроможністю задовольнити базові потреби дитини та незадоволеністю житлово-побутовими умовами перебування [1, с.49-50].

Загалом, для неблагополучних сімей характерними є стійкі конфлікти між батьками та дітьми. Взагалі, конфлікт вважається рушійною силою розвитку сім'ї; відкриті або приховані конфлікти виникають у всіх родин. Однак існують такі сім'ї, в яких конфлікти відбуваються постійно.

Наявність постійних конфліктів негативно позначається на вихованні дітей, деформує їх особистість, сприяє формуванню цілого ряду негативних якостей особи, появі нервово-психічних захворювань, проявам антигромадських вчинків.

За наявності несприятливих умов поведінка дитини істотно змінюється, що характеризується ранньою втратою потреби у взаємодії з батьками, проявами егоїзму, закритістю у собі, частими конфліктами з іншими, небажанням йти на компроміс, зміною самооцінки (різким заниженням або завищенням), підвищенням рівня агресії, небажанням повертатися додому, що може спричинити вчинення правопорушень.

Доволі часто неповнолітні із неблагополучних родин займаються бродяжництвом чи жебракуванням, мають аморальну, протизаконну, агресивну поведінку відносно дорослих, вчителів або однолітків. Неповнолітні, котрим довелося пережити прояви насилля в родині, мають внутрішньоособистісні проблеми, невпевнені в собі, занадто боязкі та сором'язливі.

Насильство в родині є серйозним порушенням прав людини, які держава має відстоювати і захищати. Серед них – право на життя і фізичну недоторканність; право не бути об'єктом знущань чи жорстокого або принизливого поводження; право на свободу від дискримінації за ознакою статі; право на здоровий і безпечний розвиток та інше [11, с.234].

Правові і організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів із попередження насильства в сім'ї, визначає Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», відповідно до якого «насильство в родині – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї як людини та громадянина, що

наносять йому моральну травму, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю» [38].

Якщо дитина переживає насилля і не може захиститися, то її постійно супроводжуватиме почуття злості, яке вона вимушена буде пригнічувати. Іншими словами відбувається акумуляція злості та ненависті, що проявить себе значно пізніше, у дорослому житті. Так породжується агресія дітей та інші види їх девіантної поведінки. Ставши батьками, такі неповнолітні теж будуть жорстокими у своєму сімейному житті.

Неповнолітні із неблагополучних сімей як клієнти соціальної роботи вимагають формування індивідуального плану роботи, який розробляється із врахуванням типу неблагополуччя родини.

Родини, де виховують дітей-інвалідів, потрібне застосування комплексу соціальних, психологічних та медико-педагогічних заходів із соціалізації. Соціальний працівник сприяє влаштуванню таких дітей в інтернатні заклади та спеціалізовані навчальні установи; проводить педагогічне консультування батьків відносно особливостей виховання дітей-інвалідів залежно від типу і групи їх обмеження.

У неповних родинах головна увага приділяється нормалізації взаємин дитини із обома батьками, встановлюється прийнятний мікроклімат в сім'ї, де вона залишиться. Окремо, в процесі розлучення батьків, дитина переживає стрес, постійно почувається нещасною, невпевненою у майбутньому. Соціальний працівник має приділяти цьому певну увагу.

Особливої уваги потребують одинокі матері. Часто, такі особи зловживають алкоголем або наркотиками і тому неповнолітні можуть народитися хворобливими, із аномаліями розвитку.

Родина, де дорослі мають наркотичну або, частіше, алкогольну залежність характеризується такими проявами зі сторони дитини. Неповнолітні стараються не говорити нікому про становище в сім'ї, іноді самі себе переконують у протилежному. В таких сім'ях «батько більше уваги приділяє алкоголю. Матір засмучена і зайнята конфліктами з чоловіком. Зазвичай

алкоголік – найбільш улюблена її дитина. Неповнолітні в таких сім'ях можуть грати різні ролі: бунтар, відповідальний, втрачена дитина» [32, с.689-690].

Бунтар виконує в сім'ї роль «козла відпущення», тим самим, відволікаючи увагу від питушого алкоголіка. Такі неповнолітні постійно порушують правила, часто кидають школу, рано одружуються або заводять позашлюбну дитину.

Відповідальний – це зазвичай старший з дітей, який перебирає на себе багато обов'язків по дому. Його роль – запобігати конфліктам.

Така дитина навчилася уходити від реальних подій у світ фантазій і стаючи дорослою, вона не знає про спрямованість і мету в житті, продовжує відчувати себе людиною безсилою, що не має вибору.

В конфліктних родин, дітям доводиться постійно перебувати в атмосфері байдужості, жорстокості і грубості. В дитячому оточенні домінують страх, грубість і стрес. В таких родин, неповнолітні частіше переживають акти насилля, сварки, бійки. Відсутність почуття безпеки та любові сприяють тому, що дитина перебуває весь час у стані стресу та тривоги, що ніяк не формуватиме нормальний перебіг процесу розвитку особистості [65].

Аморальна родина, яка відрізняється нездоровою етичною атмосферою, прищеплює дитині соціально небажані цінності та орієнтири. Члени родини, задля задоволення власного еґо, нехтують нормами моралі та загальнолюдськими цінностями. Неповнолітні не знають, що таке «добро» і «зло», а нормальним вважають зловживання алкоголем, наркотиками, проституцією тощо. У дітей з аморальної сім'ї відсутня міра сорому, а девізом по життю стає вислів «ціль завжди виправдовує засоби її досягнення»

Сім'ї, де батьки мають схильність до вчинення злочинів, мають назву асоціальних. Неповнолітні часто залучаються батьками до вчинення різних злочинних маніпуляцій, а потім пропонують їй самотійно порушити закон. Така поведінка батьків обмежує можливості дитини на отримання нормальної освіти, появи конфліктів з однолітками та входження до злочинного угруповання. Наслідки проявляються у статистиці злочинів, вчинених

неповнолітніми, і свідчать про те, що в 90% випадках механізм протиправної поведінки був запущений недоліками сімейного виховання, при чому неповнолітні приходять до протиправної поведінки під безпосереднім впливом або за участю батьків [67].

У багатьох кримінологічних дослідженнях простежується зв'язок між зростанням у неблагополучній сім'ї та вчиненням у подальшому злочину. Переважна більшість злочинців свого часу виховувалася в неблагополучних сім'ях, у несприятливих умовах, з неналежним доглядом із боку батьків і не достатньою увагою. Приклади аморальності та зразки криміногенної поведінки засвоювалися як норми, критичному та етичному осмисленню не піддавалися. Відповідно, сімейне неблагополуччя опосередковано впливає також і на рівень злочинності в країні [67, с.243].

І.Р. Ганишина наводить виділення семи типів неблагополучних сімей, що впливають на виникнення протиправної, злочинної поведінки неповнолітніх:

1. родини, в яких один або обоє батьків надмірно вживають спиртні напої;
2. аморально-асоціальні – сім'ї, що характеризуються антисупільними установками й орієнтаціями;
3. конфліктні – сім'ї, які характеризуються постійними або періодичними конфліктами, де панує атмосфера взаємної неповаги, причіпок, нерідко справа доходить до рукоприкладства;
4. кримінальні – сім'ї, в яких батьки, старші брати (сестри), інші члени сім'ї відбувають або вже відбули покарання в місцях обмеження волі;
5. сім'ї з психічно хворими батьками – сім'ї, в яких один або обоє батьків перебувають на обліку в психдиспансері; часто неповнолітні з цих сімей мають психічні відхилення: шизофренію, олігофренію, затримки психічного розвитку і в силу цього не встигають в школі, йдуть з уроків, проводять час у вуличних компаніях;

6. педагогічно нездатні – сім'ї, які втратили свій вплив на неповнолітніх в силу психологічних причин або через незнання дитячої психології;

7. сім'ї, в яких батьки вживають наркотики [10, с.111-117].

Поряд із яскраво вираженими неблагополучними родинами існують так звані зовні благополучні. Такі сім'ї характеризують: формальний характер спілкування між дорослими та дітьми; відсутність батьківського контролю над поведінкою дитини; надмірна батьківська любов або на противагу суворість у вихованні; не враховуються індивідуальні психологічні та фізіологічні особливості розвитку дитини, тощо.

Г. Лиля до зовні благополучних пропонує відносити родини де:

- спілкування батьків із дітьми має формальний характер;
- взагалі не регламентовані вимоги до дитини або відсутня їх єдність;
- безконтрольність зі сторони дорослих щодо показників успішності в навчанні та моделі поведінки дитини взагалі або контроль має епізодичний характер;
- батьківська любов переходить межі;
- непомірна суворість у вихованні, застосування фізичних покарань;
- не враховуються вікові й індивідуально-психологічні особливості дитини у процесі родинного виховання [28].

Таким чином, неповнолітні з неблагополучних сімей потребують соціальної допомоги та підтримки, як окремо так і з родиною. Сім'я є першим інститутом розвитку та виховання дитини, яка починає пізнавати цей світ через відображення поведінки свого найближчого оточення – батьків. Від того, які будуть взаємини в родині залежить формування нової особистості. Сім'ю, де міцні родинні взаємини та високий рівень внутрішньої координації, визнають благополучною. У неблагополучним сім'ях найчастіше порушуються права, норми схвалювані суспільством, можуть бути прояви зловживання хімічними препаратами, насилля, продукування злочинної і аморальної поведінки.

Неповнолітні в таких родинах починають формувати соціально небажані інтереси та цінності.

2.2. Нормативно-законодавча основа застосування технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей

Соціальний захист та соціальна робота з дітьми із неблагополучних сімей ґрунтується на розробленій і впровадженій законодавчій базі.

Початком формування нормативно-правової бази соціальної роботи з попередження та подолання кризових станів сім'ї, проявів сімейного неблагополуччя можна вважати прийняття та ратифікацію основоположних міжнародних документів: Декларації прав людини, Декларації прав дитини, Конвенції ООН про права дитини.

Загальна Декларація прав людини проголошує невід'ємне та обов'язкове дотримання низки громадянських, політичних, економічних, соціальних та культурних прав людини. Статті Декларації базуються на визнанні гідності всіх людей, їх рівності. Документ пропагує свободу, справедливість та мир. Права та свободи людини не можуть бути обмежені за ознаками статі, раси, мови, походження, релігії або політичних переконань [13].

Серед проголошених Декларацією прав, найважливішими є рівність усіх перед законом, недоторканність, недопустимість неправомірного втручання в життя особи, право на працю та захист від безробіття, на власність, освіту, соціальне забезпечення тощо.

Положення Загальної Декларації прав людини стали правовою основою для розробки стандартів, удосконалення національних правових систем. В Україні основним документом, який відображає та закріплює положення Декларації є Розділ II Конституції [23].

Наступним міжнародним документом, який потребує окремого розгляду є Декларація прав дитини. В преамбулі зазначається, що Генеральна Асамблея ООН проголосила Декларацію прав дитини задля забезпечення дітей щасливим

дитинством та користування передбаченими документом правами і свободами для їхнього особистого блага та блага суспільства. Декларація закликає батьків, чоловіків і жінок як окремих персон, а також добровільні організації, місцеву владу і національні уряди до того, щоб вони визнали ці права та намагалися дотримуватися їх шляхом законодавчих та інших заходів, які будуть поступово застосовуватися відповідно до проголошених нею принципів [12].

Перший принцип Декларації говорить, що дитина має бути забезпечена всіма правами не зважаючи на расу, мову, стать, релігійні чи політичні переконання.

Другий принцип фіксує необхідність забезпечити соціальний захист та надавати можливості, сприятливі умови, які дозволять дитині отримати змогу розвиватися фізично, морально, розумово, соціально, здоровим і нормальним шляхом. Діти мають користуватися благами соціального забезпечення, мати право на належні харчування, житло, відпочинок та медичне обслуговування.

Окремо варто розглянути шостий принцип Декларації. У ньому проголошується, що дитина задля власного повного і гармонійного розвитку потребує любові та порозуміння. Діти мають зростати в атмосфері опіки, любові, моральної і матеріальної забезпеченості та перебувати під відповідальністю власних родичів. Малолітня дитина не має розлучатися зі своєю мамою, якщо це можливо. На суспільство та органи влади за Декларацією покладається зобов'язання щодо організації комплексного піклування про дітей, які не мають родини, та про дітей, які не мають первинних засобів для існування. Бажано, щоб багатодітним родинам забезпечувалася державна або інша допомога на утримання ними дітей [12].

На національному рівні Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» визначаються організаційні і правові засади соціальної роботи із окремими типами сімей.

Закон визначає, що соціальна робота з родинами, їх дітьми і молодими особами – це діяльність уповноважених органів, організацій, підприємств та установ, які організують та реалізують проведення соціальної роботи з

родинами, неповнолітніми та молодими людьми. Також до цієї роботи відноситься діяльність фахівців з соціальної роботи та волонтерів, що спрямована на соціальну підтримку різних сімей, дітей та молоді, забезпечення прав і свобод, поліпшення якості їх життєдіяльності, задоволення інтересів та потреб [45].

Соціальна робота з родинами, їх дітьми і молодими особами поділяється на такі види (згідно із законодавством): соціальна профілактика, соціальне обслуговування, соціальна реабілітація та соціальний супровід.

Соціальним обслуговуванням сімей та дітей прийнято називати систему соціальних заходів, яка спрямована на сприяння, підтримку і надання послуг сім'ям, дітям, молоді з ціллю подолання чи пом'якшення переживання ними життєвих труднощів, підтримку їх соціального статусу та забезпечення повноцінної життєдіяльності [44].

Наступний вид соціальної роботи, спрямованої на відновлення основних соціальних функцій, психологічного, фізичного, морального здоров'я, соціального статусу сімей, дітей та молоді визначають як соціальну реабілітацію.

Напрямом (видом) соціальної роботи, спрямованим, сказати б, у протилежний бік, на попередження складних життєвих обставин у сімей, аморальної та протиправної поведінки дітей і молоді, виявлення будь-яких негативних факторів, що впливають на життя і здоров'я дитини, молодої людини та запобігання такого впливу, а також поширення соціально небезпечних моделей поведінки, є соціальна профілактика.

Соціальна профілактика у сімейному та дитячому середовищі передбачає здійснення:

1. комплексу заходів, спрямованих на запобігання сімейному неблагополуччю, домашньому насильству, соціальному сирітству та жорстокому поводженню з дітьми, торгівлі людьми, найгіршим формам дитячої праці;

2. системного обліку і догляду за неповнолітніми, які виявляють схильності до асоціальної поведінки;

3. інформаційно-просвітницької, пропагандистської роботи в сім'ях, серед дітей та молодого покоління за місцем їх проживання, навчання або роботи. Така робота спрямована на вироблення в особистості стандартів позитивної поведінки, здорового способу життя.

Останнім видом соціальної роботи з родинами, їх дітьми та молодими особами є соціальний супровід, який націлений на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей для подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу.

Також Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» закріплює систему інститутів із соціального захисту сімей та дітей. Так, основними суб'єктами в цій сфері є:

1. уповноважені органи, які організовують соціальну роботу з родинами, дитиною і молодим поколінням;
2. спеціалісти із взаємодії з родинами, дитиною, молодими особами;
3. різні об'єднання громадян, благодійні, релігійні організації;
4. юридичні та фізичні особи, що можуть надавати соціальні послуги сім'ям, дітям, молоді;
5. волонтери у сфері соціальної роботи з родинами, їх дітьми та молодими особами [45].

Наступним нормативно-правовим актом, що потребує глибокого аналізу, є Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року (остання редакція: 09.08.2019). Він визначає важливість забезпечення реалізації прав дітей на нормальне життя, підтримку їх здоров'я, отримання освіти, забезпечення соціальним захистом, організацію всебічного розвитку та стабільного виховання у сімейному середовищі [43].

Стаття 1 цього Закону визначає необхідність забезпечення усіх потреб дитини. Задоволення інтересів необхідно визначити як діяльність, яка націлена на задоволення індивідуальних інтересів дитини відповідно до її вікової

категорії, стану здоров'я, статі, особливостей становлення і розвитку, життєвого досвіду, сімейної, культурної та національної приналежності та враховує бажання дитини, за умови, що вона досягла потрібного віку і рівня розвитку, за якого може його висловлювати.

Окремо, в цьому Законі дається визначення дитини, яка знаходиться у складних життєвих обставинах. Такою дитина визначається, якщо потрапила в умови, які негативно впливають на її життя, рівень здоров'я та загального розвитку. Такими обставинами можуть бути інвалідність, тяжка хвороба, безпритульність, перебування у конфлікті із законом, залученість до найгірших форм дитячої праці, залежність від хімічних речовин, жорстоке поводження (насилля), ухиляння батьків або осіб, котрі їх замінюють, від дотримання власних обов'язків, стихійне лихо, техногенна катастрофа, воєнні дії чи збройний конфлікт. Факт перебування у складних життєвих ситуаціях встановлюють за результатами аналізу потреб неповнолітнього [43].

Стаття 3 Закону закріплює, що усі діти на території держави, не зважаючи на расу, колір шкіри, стать, мову, національність, етнічність, соціальне положення, релігійні та політичні переконання, майновий стан, рівень здоров'я та походження їх батьків або осіб, котрі їх замінюють, мають однакові права, свободи та їх гарантії.

Держава повинна гарантувати дітям рівноправний доступ до безкоштовної юридичної підтримки, потрібної задля забезпечення реалізації їх прав, на підставах закону, та в порядку, встановленому законами, що регулюють отримання безкоштовної допомоги.

Система заходів з охорони дитинства в Україні законодавчо затверджена і включає:

1. фіксацію головних правових, організаційних, економічних, культурних та соціальних підходів до охорони дитинства;
2. удосконалення законодавства правового і соціального захисту дітей, редагування його у відповідності з міжнародними нормами права у даній сфері;

3. гарантування належних умов забезпечення безпеки, охорони здоров'я, виховання, навчання, розвитку: фізичного, соціального, психічного, духовного та інтелектуального;

4. забезпечення соціальної та психологічної підтримки, підвищення активності у життєдіяльності, пропагування в сімейному середовищі атмосфери почуттів добра, гідності, миру, любові, свободи, взаємоповаги і рівності;

5. проведення державних програм, спрямованих на реалізацію цільових проектів з захисту дитинства, забезпечення дітей пільгами та соціальними гарантіями у процесі їх виховання, навчання, підготовки до трудової діяльності, підтримка наукових досліджень з актуальних питань даної сфери;

6. встановлення відповідальності посадових осіб за порушення законних прав та інтересів дитини, навмисне вчинення їй шкоди [43].

Надалі у Законі України «Про охорону дитинства» визначається поняття родини та її роль при вихованні майбутнього покоління.

У статті 11 наголошується, що родина є природною умовою для нормального фізичного, інтелектуального, духовного, соціального, культурного розвитку дитини, матеріального забезпечення і має нести відповідальність за створення необхідних для цього умов. Кожна дитина має право на проживання в родині спільно з батьками або з одним із них; має забезпечуватися піклуванням зі сторони дорослих. Обоє батьків рівноправні та мають спільні обов'язки відносно своїх нащадків. Предметом основної опіки та головним завданням батьків є реалізація інтересів власної дитини.

Дорослі мають обов'язки та відповідають за виховання і розвиток дитини. На кожного з подружжя покладається однакове зобов'язання виховувати, навчати і розвивати дитину. Батьки або особи, котрі їх замінюють, повинні бути відповідальними за виховання дитини, піклуватися про рівень її здоров'я, фізичний, моральний та духовний розвиток, навчання. Дорослі мають створювати необхідні умови для розвитку природних здібностей дитини,

поважати її гідність, готувати до окремого життя та самостійної трудової діяльності [43].

Виховання дитини повинно бути спрямоване на розвиток її як особистості, поваги до законних прав, свобод як людини та громадянина; має формуватися ідентифікація з мовою, національними історичними і культурними цінностями народу; підготовку дитини до дорослого життя у соціумі з намірами взаєморозуміння, миру, любові, милосердя, толерантності до інших, злагоди та порозуміння між народами, етносами, релігійними, національними групами.

Держава надає батькам або особам, котрі їх замінюють, підтримку при виконанні ними своїх зобов'язань по відношенню до становлення дітей, захищає права їх родини, сприяє вдосконаленню систем з надання послуг соціального обслуговування родинам з дітьми та розширення мережі культурних і навчальних установ.

Дорослі несуть відповідальність за порушення прав дитини на захист її здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання або обмеження будь-яких із законних інтересів, невиконання та уникнення дотримання своїх обов'язків відносно законодавства.

Особливої уваги потребують діти, що переживають стан складної життєвої ситуації. Законодавство України визначає, що суб'єкти соціальної роботи з родинами, їх дітьми та молодими особами в процесі здійснення професійної діяльності організовують заходи з визначення дітей, котрі потребують допомоги зі сторони, надають їм комплекс послуг у межах власних повноважень. Вони також інформують інших суб'єктів, органи опіки та піклування про необхідність здійснення системи заходів задля захисту прав та свобод дитини, надання допомоги батькам або притягнення їх до відповідальності. Суб'єкти соціальної роботи з родинами, їх дітьми та молодими особами організовують ведення обліку дітей, що перебувають у складній життєвій ситуації [45].

Уповноважені органи, які реалізують соціальну роботу з родинами, їх дітьми і молодими особами, мають в максимально короткий час запропонувати родині та дітям перелік послуг, направлених на зменшення або усунення складних життєвих ситуацій повністю, та сприяти поверненню дитини до сімейного перебування

Особливе місце в цій роботі займає Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року. Остання редакція відбулася 9 лютого 2017 року [42].

Цей Закон базується на Конституції України та Конвенції ООН про права дитини [22;23].

Основна ідея – затвердження на законодавчому рівні системи соціального захисту і профілактики правопорушень серед неповнолітніх, які повинні здійснювати як спеціальні установи для неповнолітніх, так і інші державні органи в межах власних повноважень.

В Законі вперше спробували сформулювати визначення поняття «профілактика правопорушень серед дітей», під яким пропонують розуміти діяльність органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх, які спрямовують свою роботу на виявлення та усунення причин, які сприяють вчиненню неповнолітніми різного роду правопорушень. Окремо органами має здійснюватися позитивний вплив на поведінку окремих неповнолітніх на території усієї держави, в окремому регіоні України, в певній сім'ї, на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності, за місцем проживання. Тобто, профілактика правопорушень передбачає здійснення випереджувальної діяльності органів і служб, диференційований підхід у вихованні, створення умов для нормальної життєдіяльності неповнолітніх, координацію зусиль державної влади, громадськості, сім'ї у цій роботі [42].

Під соціальним захистом дітей у Законі «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року слід розуміти комплекс заходів, способів, методів соціально-економічного та правового

характеру, здійснення яких покладається на окремих суб'єктів. Головна ціль – це забезпечення прав дітей на життя, виховання, розвиток, медичне обслуговування, освіти, надання матеріальної підтримки.

Згідно із Законом «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року організація соціального захисту дітей і профілактика вчинення ними правопорушень покладається в межах визначеної кваліфікації на:

- центральний орган виконавчої влади, який гарантує розробку державної політики у сфері сім'ї та дітей;
- центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері сім'ї та дітей на базі міської, районної державної адміністрацій, виконавчих органів міських і районних рад;
- визначені підрозділи органів Національної поліції;
- приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції;
- школи, що забезпечують соціальну реабілітацію та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;
- центри з організації медико-соціального курсу реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;
- спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України;
- притулки дітей;
- центри соціальної та психологічної реабілітації постраждалих дітей;
- соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) [42].

Окремо у здійсненні програм соціального захисту та профілактики порушень закону серед неповнолітніх беруть участь інші компетентні органи місцевого самоврядування, органи виконавчої влади, підприємства, установи та організації, волонтери, окремі громадяни.

Наступним документом, що потребує нашої уваги є Загальне положення «Про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді» затверджене Постановою Кабінету міністрів України від 1 серпня 2013 [39].

Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді це спеціальна установа, яка організовує соціальну роботу з родинами, їх дітьми та молодими особами, що перебувають у складних життєвих ситуаціях та потребують сторонньої допомоги.

За законодавством основними завданнями Центру є:

- участь у виконанні загальнодержавних соціальних програм з питань соціальної роботи з сім'ями, дітьми, молодими особами;
- здійснення методичного, організаційно-правового та інформаційного забезпечення діяльності центрів соціально-психологічної допомоги, соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальних центрів матері та дитини, центрів для ВІЛ-позитивних дітей та молоді, центрів ресоціалізації наркозалежної молоді, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями;
- забезпечення методичною базою семінарів тренінгів, їх безпосереднє проведення;
- організація максимально ранньої діагностики сімей, дітей та молоді, що перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги;
- формування відповідального батьківства;
- сприяння запобіганню випадкам відібрання дитини у батьків;
- забезпечення умов задля повернення дитини із інтернатного закладу на виховання батькам;
- здійснення моніторингу за дотриманням державних стандартів соціальних послуг під час проведення соціальної роботи з родинами, їх дітьми та молодими особами.

Таким чином, законодавча база соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей представлена рядом міжнародних, національних нормативних актів. До міжнародних рекомендаційних документів відносяться: Декларація прав людини, Декларація прав дитини, Конвенція ООН про права дитини. Вони стали базою для розробки українського законодавства у сфері

соціальної роботи із дітьми та їх неблагополучними родинами. Порядок та механізми надання допомоги визначаються керівними положеннями спеціальних установ.

2.3. Комплекс традиційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей в Україні

Традиційно технології соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей входять до технологій роботи з сім'ями та дітьми загалом. Увесь комплекс заходів поділяють на такі групи: реабілітація, обслуговування, супровід та профілактика. З неблагополучними сім'ями загалом, а та дітьми зокрема спеціалісти соціальних служб працюють здебільшого за фактом виявлення відхилень від норми.

Завданнями соціального працівника при роботі з неблагополучними сім'ями є:

- аналіз випадків порушення прав людини в її родині;
- визначення причин неблагополуччя та інформування про них владні органи;
- попередження проявів девіантної поведінки в родині;
- закликання до зразкової моделі сімейного життя, пропагування здорового способу життя;
- проведення заходів, що включають правову та психолого-педагогічну освіту;
- організація навчання за питаннями щодо створення та функціонування родини;
- забезпечення сприятливих умов для нормальної життєдіяльності родини, самоорганізації та розвитку її членів [59].

Загалом усі заходи мають бути направлені на забезпечення цілісності родини, захист її прав у суспільстві і прав інших в самій родині. Соціальний працівник може здійснювати вплив на родину через засоби юридичного

характеру або через забезпечення умов сприяння подоланню родиною причин і наслідків стану неблагополуччя. До роботи з родиною соціальний працівник має змогу залучити інших спеціалістів: педагога, психолога, медиків.

Соціальний працівник має сприяти:

- збереженню цілісності родини як єдиної системи, родинних зв'язків всередині, спілкуванню між членами родини;
- створенню умов для виконання батьками їх функцій у суспільстві та зобов'язань щодо інших членів родини;
- нормальному перебігу процесу з виховання та розвитку дітей в родині;
- створенню належних умов життя дитини в родині;
- організації родиною планування дітей задля попередження небажаних вагітностей;
- організації родиною свого щоденного дозвілля та відпочинку, процесу оздоровлення, участі у заходах спортивного і культурного життя;
- налагодженню стосунків родини із її макросередовищем;
- розв'язанню внутрішньо сімейних конфліктів;
- збереженню родиною їх індивідуальності, відокремленості, традицій, способу життя, цінностей;
- одержанню інформації про родину іншими відомствами задля організації ними необхідної для здійснення життєдіяльності родиною; сприяти обміну цією інформацією, співпраці з навколишнім середовищем для задоволення своїх потреб [63].

Окремо соціальний працівник має пропагувати сімейні цінності, традиції, здоровий спосіб життя.

Соціальна робота з неблагополучними сім'ями ґрунтується на забезпеченні основних потреб членів родини. Так, фахівці соціальної роботи працюючи з сім'ями звертають увагу на:

- можливість забезпеченості рівності прав та обов'язків, гендерної рівності усіх членів родини;

- рівень любові та турботи про дітей, піклування про їх виховання та навчання;
- стан забезпеченості дітей захистом, піклуванням, допомогою зі сторони членів родини;
- наявність можливості ефективного поєднання виконання сімейних обов'язків дорослих з їх працею;
- рівень захисту дітей від соціальної та економічної експлуатації;
- умови захисту дітей від усіх форм насилля;
- рівень життя родини, що необхідний для нормального процесу фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку усіх членів цієї сім'ї.

Загалом перед соціальним працівником стоїть завдання зрозуміти сутність та причини неблагополуччя. Процес допомоги родині має здійснюватися за такими принципами:

- презумпції необвинувачення;
- конкретності;
- добровільності при прийнятті допомоги;
- постійний зворотній зв'язок з родиною;
- гуманізму;
- доступності;
- конфіденційності;
- законності;
- толерантності;
- компетентності;
- демократизму;
- відповідальності суб'єктів соціальної роботи за додержання етичних і правових норм, вимог та правил здійснення соціальної роботи;

– надання соціальної допомоги молодій людині незалежно від національності, походження, соціального статусу, сфери зайнятості, місця проживання, релігійної належності.

Види та форми соціальної роботи різняться в залежності від типу неблагополучної родини. Науковці поділяють неблагополучні родини на три групи:

- 1) превентивна – родина, де проблеми поки мають незначні прояви і перебувають на початковій стадії становлення неблагополуччя;
- 2) родини, де різні протиріччя сприяють загостренню взаємостосунків між членами родини один з одним та їх оточенням до критичних показників;
- 3) родини, що втратили будь-яку життєву перспективу, інертні у ставленні до своєї долі і долі своїх власних дітей [64].

Основна мета надання соціальної допомоги неблагополучним сім'ям це збереження родини. Базуючись на цьому, пропонується розподілити напрямки та формати соціальної роботи на екстрені, котрі забезпечують первинне виживання родини (термінова соціальна підтримка, екстрена допомога, термінове забирання дітей із сім'ї, якщо вони знаходяться становищу ризику), та ті, які спрямовані на підтримку стабільності родини, на соціальний розвиток її членів.

Яскравим прикладом екстрених форм допомоги є захист слабших членів родини, особливо дітей, від насилля зі сторони сильніших. Доволі часто діти, які зазнають жорстокого ставлення, налякані, та через незнання, недостатній вік, інтелектуально-психічні обмеження чи з якісь інші причини не в змозі розповісти іншим про те, що з ними сталося. Тому слід вміти розпізнавати ознаки дітей, які зазнали жорстокого поводження у родині. Серед таких характеристик: роздратованість, відчуження, агресивність дітей, байдужість, бажання поступатися, неспокійний сон. Дитина не може довіряти дорослим, пробує різні способи втечі, самогубства. Перелік цих ознак повинен стати підставою для серйозного вивчення ситуації в родині.

Науковці пропонують такі етапи соціальної допомоги дітям з неблагополучних сімей:

1) **Діагностика.** Отримання інформації про дитину, яка перебуває у несприятливих обставинах, екстремальному становищі. Вивчення самої особистості, умов її життєдіяльності, ситуації в родині. Надалі йде оцінювання стану ресурсів та прийняття рішення щодо застосування одного із варіантів: кризове втручання; взяття родини на облік. Окремо можливим є здійснення індивідуальної роботи з членами родини: корекції поведінки, профілактики, навчання самодопомозі.

2) **Проективний.** Пропонуються різні соціальні послуги дитині та членам її родини, визначається мета, завдання стратегії допомоги, формування кінцевої цілі та локальних завдань роботи.

3) **Організаційний.** Залучення за потреби інших фахівців до надання безпосередньої соціальної допомоги (укладення угод, залучення групи фахівців задля комплексного надання допомоги в конкретній ситуації). Організовується взаємодія між суб'єктами соціальної роботи.

4) **Практичний:** сам процес надання соціальних послуг дитині та її родині.

5) **Оцінювання ситуації і стану дитини після проведення заходів, прийняття рішення про подальшу роботу [61].**

Традиційною формою соціальної допомоги є супровід.

Соціально-педагогічний супровід є довготривалою, різносторонньою допомогою багатьом типам неблагополучних сімей, сприяє формуванню здатності родини до самостійного подолання своїх труднощів, реалізації власного соціального і виховного потенціалу; проведення корекції задля покращення внутрішньосімейних стосунків, зв'язків родини з мікросередовищем та макросередовищем (матеріальна та психологічна допомога, соціальні послуги, консультування, захист інтересів сім'ї в органах державної влади) [26, с.121].

Соціально-педагогічний супровід неблагополучної родини має свої особливості. По-перше, він спрямований на забезпечення дотримання норм законодавства щодо захисту прав дитини, в тому числі в сім'ї. По-друге, має превентивно-профілактичний характер. По-третє, реалізується як опосередковано так і безпосередньо. В процесі здійснення супроводу відбувається перехід від суб'єкт-об'єктних до суб'єкт-суб'єктних відносин між соціальним працівником та неблагополучною родиною [9, с.44-45].

Критеріями ефективності соціального та педагогічного супроводу неблагополучної роботи є:

- нормалізація виконання родиною своїх головних функцій (репродуктивної, економічної, соціалізуючої, рекреативної, комунікативної);
- повернення нормальних внутрішньосімейних зв'язків та їх стабілізація (емоційна близькість членів родини, їх спільне проживання, спільне ведення господарства, виховання дітей, юридична реєстрація шлюбу);
- формування або стабілізація зв'язків сім'ї з мікросередовищем (родичами, сусідами, колегами по роботі, вчителями);
- відновлення зв'язків родини з макросередовищем [26, с.121].

Змістом соціально-педагогічного супроводу є надання послуг родині та окремим її членам, що зосереджені на досягненні мети соціальної роботи і вирішенні завдань соціального супроводу. Дані послуги забезпечують:

- захист та реалізацію прав людини в родині;
- права кожного іншого члена родини;
- різностороннє становлення особистості дорослого і усесторонній розвиток дитини.

Така спрямованість супроводу позначає врахування ним особливостей родини як окремого соціального інституту, системи, первинного колективу. Задля цього соціальний супровід при виконанні завдань по відношенню до родини має сприяти: навчанню членів родини дотриманню і реалізації прав людини і прав членів родини, захисту прав своєї родини у суспільстві; формуванню у членів родини життєва необхідних сімейних вмінь та навичок,

які дозволяють їй без сторонньої допомоги захистити власні права; виробляти самостійно умови задля особистого розвитку кожного члена і розвитку родини в цілому; формуванню у родини здорового сімейного способу життя через включення в позитивні стосунки, діяльність, спілкування; відновленню втрачених сімейних стосунків і збереженню цілісності родини [26, с.121].

Таким чином, соціальна робота з неблагополучними сім'ями спрямована на збереження родини, забезпечення основних потреб її членів. Соціальний працівник має зрозуміти сутність та причини неблагополуччя, провести оцінку та розробити план надання послуг. Види та форми соціальної роботи різняться в залежності від типу неблагополучної родини. Традиційною формою соціальної допомоги є супровід.

Отже, підсумовуючи теоретичний аспект дослідження варто зазначити наступне.

По-перше, діти з неблагополучних родин потребують особливої уваги зі сторони соціальних служб. Сім'я є керівним гравцем у формуванні особистості, бере з перших днів життя дитини на себе турботу про дитяче здоров'я та виховання, дає початкові знання про навколишній світ, виробляє певні уявлення і навички. Діти починають повторювати стилі поведінки своїх батьків. В неблагополучних сім'ях діти можуть почати вести аморальний спосіб життя, поводитися протиправно, продукувати соціально несхвальні поведінкові моделі. Соціальні працівники мають вчасно діагностувати сімейне неблагополуччя та почати супровід.

По-друге, основою діяльності соціальних працівників з неблагополучними сім'ями, дітьми є законодавча база. Вона складається з трьох рівнів: міжнародних Конвенцій прав дитини, прав людини ООН рекомендаційного характеру, національних законів «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» та «Про соціальні послуги», положень і розпоряджень соціальних служб.

По-третє, механізм надання соціальної допомоги дітям із неблагополучних сімей визначається кожним індивідуальним випадком і

залежить від типу та складності проблеми. Загалом, соціальний працівник починає із діагностики, оцінки стану родини і дитини, а потім починає планувати роботу, застосовує технології супроводу.

РОЗДІЛ 3

ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМЕЙ

3.1. Аналіз ефективності технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей

Впровадження інноваційних технологій вимагає попереднього ґрунтовного аналізу існуючих на сьогодні методів та форм роботи. Вивчення ефективності нинішніх технологій роботи з дітьми із неблагополучних сімей варто розпочати із характеристики основних напрямів соціальної роботи з дітьми та сім'ями.

В сфері захисту і підтримки дитинства у цілому виділяють такі напрямки:

- загальноосвітній;
- виховний;
- профілактичний;
- психолого-педагогічний;
- охоронний.

Загальноосвітній напрям своєю ціллю ставить створення сприятливих умов для інтелектуального, духовного та фізичного розвитку дитини як цілісної особистості. Заходи реалізуються на базі закладів освіти, позашкільних установ. Іншою формою проведення роботи у загальноосвітньому напрямку є створення мережі дитячих, підліткових, молодіжних об'єднань та клубів, секцій. Велику увагу слід приділяти таким технологіям як організація конкурсів молодих талантів, програма підтримки обдарованої молоді, видавництво молодіжних журналів та газет. Загалом, ключовою формою проведення роботи у загальноосвітньому напрямку є організація та проведення молодіжних курсів, стажувань, наукових експедицій.

Виховний напрям ставить метою підняття невисокого інтелектуального і культурного рівня, досягнення соціальної розвиненості. Напрямок здійснення роботи є вирішення різнопланових соціально-педагогічних проблем.

Профілактичний напрям базується на виявленні несприятливих психологічних і соціальних чинників, що можуть поглиблювати відхилення у фізіологічному, соціальному, психологічному та культурному розвитку дітей. Головна мета профілактики це максимально попередити асоціальну поведінку дитини. Для реалізації цієї мети найчастіше використовують виховні методи. Тому профілактичний та виховний напрями здебільшого поєднуються.

Одним із ключових напрямків профілактики є попередження розповсюдження явищ наркоманії, алкоголізму та ВІЛ/СНІДу серед підростаючого покоління.

Програми профілактики Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді зорієнтовані на здійснення профілактичної роботи серед підлітків, їх батьків та надання професійної допомоги педагогічним колективам навчальних закладів. Особливої уваги потребують діти, які вважаються схильними до адиктивної поведінки, перебувають на обліку, засуджені умовно або вже звільнилися з місць позбавлення волі, бездоглядні тощо.

Основним змістом профілактичної роботи є:

- соціально-педагогічна профілактика;
- соціально-психологічна допомога;
- соціальна адаптація та реабілітація [55].

На думку А.Й. Капської однією із найефективніших форм профілактичної діяльності є лекційна робота, проведення акцій під час Всесвітніх днів без тютюну, боротьби з наркотиками, попередження СНІДу тощо. До організації і проведення профілактичних заходів варто залучати творчі колективи, волонтерів. Одночасно під час самого заходу фахівці займаються поширенням інформаційної профілактичної літератури, проводять експрес-опитування, вікторини, конкурси [19].

Психолого-педагогічний напрям спрямований на підтримку психічного здоров'я дітей через цілеспрямований комплексний вплив педагогів і психологів.

Останній – охоронний напрям. Він існує як альтернатива жорстким каральним засобам, що мають на меті не скільки перевиховання та надання підтримки, а скоріше застосування санкцій до дитини при виявленні протиправної поведінки.

Охоронний напрям зосереджений на захисті дітей з девіантною поведінкою, підтримці жертв насилля, допомозі підліткам, що повернулися з місць позбавлення волі.

Стандартна технологія роботи з неблагополучними сім'ями включає 4 етапи: оцінку стану родини, планування заходів, надання соціальних послуг, аналіз результатів роботи.

Оцінка стану родини розпочинається із проведення інспектування умов проживання, стану дитини, відносин між батьками, дитиною та іншими членами сім'ї.

Н.А. Сейко пропонує застосовувати такі методи соціально-психологічного дослідження сім'ї та дитини:

1. Загально-гносеологічні (метод теоретичного моделювання, метод діалектики, метод якісних оцінок).
2. Соціологічні (анкетування, опитування, спостереження соціальне проектування).
3. Психологічні (тести розвитку здібностей, тест інтелектуального розвитку, тести досягнень, соціометрія).
4. Педагогічні (спостереження, контактна бесіда, формуючий експеримент).
5. Власне соціально-педагогічні (соціально-педагогічний експеримент, соціально-педагогічний паспорт мікрорайону, аналіз якості життя, аналіз документів, моніторинг) [49, с.219].

Соціальний працівник може зафіксувати отриману інформації у «карті родини», де зазначає такі пункти:

- перелік усіх членів родини, із зазначенням їх дат народження (смерті);
- стисла характеристика членів родини;
- особливо важливі для кожного члена родини події;
- внутрішньосімейні норми і правила, стан емоційного клімату;
- опис житлових умов, характеристику сусідів, стан економічної та комунікативної ситуації;
- інформацію щодо соціального статусу, національності, релігійної приналежності, рівня освіти;
- опис потреб, які має родина;
- оцінку і висновок стану родини, рекомендації щодо допомоги.

У цілому основне завдання діагностики це встановлення висновку про становище конкретної неблагополучної родини. На основі отриманої інформації соціальний працівник розробляє подальший план роботи, заходів.

План заходів із соціальної допомоги розробляється на базі одного із таких напрямів.

1. Освітній. За цим напрямом допомога надається задля попередження виникнення сімейних проблем і підвищення педагогічної культури дорослих. Навчання спрямоване на оволодіння батьками теоретичними знаннями з основ педагогіки та відпрацювання певних умінь, які допомагатимуть надалі упорядковувати побут родини та підвищити її статус у суспільстві.

Освітній напрям роботи передбачає виконання завдань з:

- навчання дорослих навичкам формування у дитини адекватної поведінки у відносинах з однолітками;
- покращення батьківського авторитету перед дітьми, підвищення їх ролі у вихованні;
- створення позитивних взаємин між батьками і дітьми;
- навчання основам виховання дітей з урахуванням їх статі і віку;

- навчання правилам застосування заохочення і покарання в родині;
- ознайомлення із особливостями виховання дітей, які мають фізичні або психічні відхилення у розвитку;
- формування соціальних умінь дорослих: вміння вести домашній бюджет, навички з організації домогосподарств, правил санітарії та гігієни, основ культури взаємодії між членами сім'ї.

2. Виховний. Напрямок включає проведення консультувань та програвання окремих життєвих ситуацій з дорослими. Головним завданням є формування у дорослих почуття батьківського обов'язку, інтересу до справ родини, середовища внутрішньосімейної довіри та любові.

Методи виховного напрямку розділяються на групи:

1) методи виховання повсякденної взаємодії: формування поваги до індивідуальності дитини, навички вмовляння і переконання. Ці методи реалізуються через такі методичні прийоми як обговорення різних життєвих сімейних ситуацій та проблем порозуміння у розмові, аналіз почуттів спонукання, перестороги, співчуття, критики;

2) методи з педагогічної та психологічної корекції особистості, які застосовують з метою здійснення вихованого впливу на свідомість, поведінку і діяльність: методи переконання та навіювання застосовуються з ціллю формування свідомості; методи тренування та доручення, що зосередженні на зміні організації діяльності; заохочення, схвалення та змагання, які є методами зі стимулювання певних дій і вчинків; методи самоаналізу, самонавіювання самовиховання самоконтролю, які мають сприяти самовихованню. Методичними прийомами виховних методів є роз'яснення, відтворення стану задоволення, актуалізації цілі, переконання, заохочення.

3. Психолого-педагогічний напрямок окремо поділяється на два вузлі напрями:

1) Методи підтримки, які спрямовані на формування позитивного мікроклімату в родині в період тимчасового переживання кризи. Психологічна підтримка родині надається соціальним працівником за умови, що він має

відповідну психологічну освіту. Якщо потрібний документ про кваліфікацію відсутній, то соціальний працівник відіграє роль посередника між своїм клієнтом та психологом. У такому випадку, соціальний працівник формулює уявлення про загальний стан проблем у родині, аналізує міжособистісні стосунки, визначає положення дитини в родині, стосунки сім'ї з навколишнім оточенням, а психолог через застосування методів тестувань або інших методів аналізу виявляє психічні характеристики кожного члена родини. За потреби, психіатр чи психотерапевт може надавати терапевтичну допомогу.

2) Корекційний. Напрямок зосереджений на зміні міжособистісних стосунків у випадку виявлення в неблагополучній родині фактів психологічного насильства, які призвели до змін нервово-психічного і фізичного стану дитини. Метою застосування методів соціально- психологічної корекції є виявлення міжособистісних конфліктів всередині родини та у відносинах із соціумом. Корекція починається із розпізнання негативних стосунків між членами родини та надалі спрямовується на допомогу з моделювання і прийняття нового типу стосунків.

4. Профілактичний напрям. Робота попередження негативних явищ у сімейному житті зосереджена навколо реалізації комплексної системи медико-соціальних, соціально-психологічних і правових заходів, націлених на уникнення причин та умов появи проблеми сімейного неблагополуччя.

Головним методом профілактики є розробка соціально-педагогічних програм (проектів) з просвітницької роботи з батьками, створення і керування групами підтримки, взаємодопомоги [8].

Завданнями профілактичної програми є:

- навчання батьків педагогіки, закріплення основних знань, які сприятимуть збільшенню ефективності процесу виховання дітей;
- формування навичок розуміння сімейних ситуацій, засвоєння алгоритмів використання ефективних методів розв'язання проблем ґрунтуючись на педагогічних закономірностях, принципах виховання;
- розширення досвіду сімейного виховання.

Соціальний працівник має пропагувати ненасильницьке виховання, ознайомлювати батьків з методами, які розвивають у дітей слухняність, відповідальність.

Ефективність профілактичної діяльності соціального працівника залежить від правильно вибраного способу спілкування з родиною, створення дружньої атмосфери при спілкуванні. Досягненню цього сприяє проведення тематичних вечорів, вечорів відпочинку, святкування визначних подій, ювілеїв тощо.

Реалізація визначених напрямків соціальної роботи з дітьми, у тому числі з неблагополучних сімей, входить до компетенції ряду відомств:

- центральний орган виконавчої влади, який гарантує розробку державної політики у сфері сім'ї, дітей;
- центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері сім'ї, дітей;
- окремі структурні частини обласних, міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад, які реалізують локальні завдання;
- Центри соціальних служб у справах сім'ї, дітей та молоді;
- Управління у справах дітей;
- уповноважені підрозділи органів Національної поліції;
- школи та професійні училища з соціальної реабілітації органів освіти;
- центри медико-соціальної реабілітації дітей при закладах охорони здоров'я;
- спеціалізовані виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України.

Окремо участь у соціальному захисті усіх дітей, у межах своєї компетенції, беруть органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від їх форми власності. Їх діяльність спрямована на реалізацію прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки тощо. Значний пласт

суб'єктів соціальної допомоги та підтримки дітей у складних життєвих обставинах становлять громадські організації та волонтерські рухи.

Більше уваги роботі з дітьми із неблагополучних сімей надається у діяльності спеціалізованих соціальних служб. Однією з таких служб є Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ). Це спеціальний заклад, який проводить соціальну роботу з сім'ями, дітьми, молодими особами, які переживають тимчасовий стан складної життєвої ситуації та потребують сторонньої допомоги [39].

Серед низки завдань, які виконує ЦСССДМ необхідно окремо зупинитися на тих, які стосуються соціальної роботи з неблагополучними родинами.

Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спрямовує свою роботу на:

- виявлення родин та дітей, які перебувають у складній життєвій ситуації і потребують сторонньої допомоги, відповідно ведеться облік таких осіб;
- організацію соціальної та психологічної адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування задля підготовки їх до самостійного життя;
- проведення соціального супроводу прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу;
- підтримку та допомогу особам, які зазнали проявів домашнього насилля;
- впровадження інноваційних соціальних технологій, що спрямовані на недопущення, мінімізацію чи подолання складних життєвих ситуацій [39].

Спершу ЦСССДМ проводить оцінку потреб родини та дитини, які перебувають у складній життєвій ситуації і потребують сторонньої допомоги від спеціалістів. За результатами оцінки, Центр надає родині соціальні послуги з соціального супроводу, соціальної профілактики, консультування, соціальної інтеграції та реінтеграції, кризового та екстреного втручання, соціальної адаптації, представництва інтересів, посередництва (медіації).

При роботі з молодою родиною фахівці Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спрямовують свою роботу на надання конкретної індивідуальної допомоги молодим людям, які планують укласти шлюб, з метою: раціональної організації внутрішньосімейної та позасімейної взаємодії, планування чисельності родини, заходів із життєдіяльності та відпочинку, правил спілкування сім'ї з оточуючим середовищем, навчання прийомів раціонального розв'язання конфліктів та подолання складних побутових ситуацій, засвоєння основ виховання дітей, профілактики розлучень [39].

Одними із ефективних форм роботи з молодими сім'ями є проведення культурно-масових, конкурсних, розважальних заходів. Дані форми організації дозвілля молодих сімей найбільш раціональні на даному етапі, бо пропагують кращі сімейні традиції, звичаї. Такі заходи сприяють пошуку сімейних талантів, розвитку пізнавальних інтересів родини, розвитку творчості та ініціативності, обміну досвідом у сімейному вихованні, зміцненню взаємостосунків у родині. Масово-розважальні заходи зазвичай проводяться за такими темами: Тиждень планування родини, День матері, будь-яке календарне або релігійне свято. Окремо організовуються періодичні конкурси молодих родин або студентських сімей, конкурси сімейних ерудитів, виставки дитячої творчості, конкурси малюнків на сімейну тематику, фестивалі сімейної творчості, сімейні спортивні змагання, фотовиставки [14].

У сфері соціального захисту дітей і запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень зосереджена діяльність Служби (управління) у справах дітей. Основними завданнями Служби є:

- реалізувати державну політику у справах дітей та організувати виконання рішень з питань соціального захисту неповнолітніх та запобігання їх бездоглядності, недопущення вчинення дітьми правопорушень;

- організувати дослідження стану соціального захисту дітей, запобігати їх бездоглядності, проводити профілактику правопорушень серед неповнолітніх;

– визначити пріоритетні напрямки покращення становища дітей, їх соціальний захист, сприяти фізичному, духовному та інтелектуальному розвитку неповнолітніх;

– розробляти та реалізовувати самостійно або разом з іншими органами виконавчої влади, заходи, які спрямовані на покращення стану дітей і соціальний захист за потреби, забезпечувати їх права, свободи і законні інтереси, запобігати бездоглядності неповнолітніх та вчиненню ними правопорушень, усувати причини, які провокують дані явища, контролювати виконання потрібних заходів;

– формування громадської думки відносно потреби у покращенні становища дітей, профілактики їх правопорушень, сприяти реалізації державної політики з питань соціального захисту неповнолітніх [40].

Аналіз напрямів, форм та суб'єктів соціальної роботи показує, що усі заходи направлені на виправлення ситуації, ліквідацію стану неблагополуччя, перевиховання та педагогічну корекцію дитини, членів її родини.

Загалом, кожна із установ, соціальних служб працює використовуючи один із комплексів методів соціальної роботи з дітьми, що опинилися у складних життєвих ситуаціях. Серед таких наборів методів можна виокремити: соціально-психологічні, соціально-економічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально- правові.

У контексті роботи з сім'ями (особами), які опинилися в складних життєвих обставинах, під методами Любецька М.М. пропонує розуміти: «певний спосіб організації соціальної роботи, а саме виявлення сімей (осіб), які опинилися в складних життєвих обставинах, визначення проблеми шляхом проведення бесіди, спостереження; здійснення обстеження умов проживання та проведення оцінки потреб; прийняття рішення про надання соціальних послуг; оцінка та планування спільних дій спеціаліста та клієнта» [31].

Соціально-психологічні методи включають психологічне консультування, методики психодіагностики та психокорекції. Основна мета їх застосування

полягає у корекції системи цінностей дитини та її життєвих орієнтацій, сприянні стабільній соціалізації.

Соціально-педагогічні методи спрямовані на підвищення освітнього та інтелектуального рівнів розвитку дитини формуванні у неї адекватної для соціуму моделі поведінки. Серед основних методів даної групи виділяють: педагогічне консультування, педагогічну корекції та різні просвітницькі заходи.

Соціально-медичні методи позначають форми та заходи з надання дитині вчасно потрібної медичної допомоги, медичної реабілітації, лікування.

Юридичний та правовий захист дітей здійснюється з допомогою соціально-правових методів роботи. Вони спрямовані на формування сприятливого середовища існування дитини і приведення його у відповідність до існуючих у державі норм закону та права.

Дані методи універсальні і можуть застосовуватися до будь-якої категорії дітей.

Окремо необхідно проаналізувати ефективність специфічних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей.

Однією із ключових технологій соціальної роботи з неблагополучними родинами є ведення випадку. Технологія спрямована на розв'язання психологічних, міжособистісних, соціальних та інших проблем через встановлення безпосередньої взаємодії між соціальним працівником і клієнтом. Іншими словами це робота фахівця або групи спеціалістів над конкретною проблемою або ситуацією. Особливістю цієї технології є те, що в ній одночасно застосовуються методи моніторингу, залучаються інші інституції, відбувається координація дій і відстеження результату [18, с.157].

Особливе місце займають особисто-орієнтовані технології, технологія «рівний рівному» та соціальна реклама.

Технології орієнтовані на особистість дитини передбачають використання процедур з самопізнання, саморозвитку та самореалізації дитини як індивідуальності. В рамках цієї технології соціальний працівник має створювати умови для переходу потенціалу у реалізовану активність,

допомогти дитині організувати рефлексію себе та оточуючих. Даний підхід вимагає наявності діалогу між соціальним працівником та дитиною, підтримки індивідуального розвитку, надання дитині потрібного простору та свободи у прийнятті рішення.

Наступна технологія «рівний-рівному» позначає діяльність неурядових та некомерційних організацій молодіжного або дитячого спрямування серед своїх же однолітків. Така технологія базується на потребі у спілкуванні, бажанні зайняти своє місце у соціумі, бути самореалізованим та корисним.

Технологія «рівний-рівному» найефективніше застосовується у сфері профілактики домашнього насильства. Вона виконує такі завдання: соціальна профілактика насильства серед молоді; супровід неблагополучних сімей, що мають прояви насилля. Технологія надає змогу підлітками організувати освітні заходи для своїх однолітків та паралельно розв'язанням власних сімейних конфліктів і проблем законними способами. Здатність одного підлітка самостійно вирішувати свої проблеми стане зразком для іншого.

Батьки у технології «рівний рівному» виступають у якості консультантів для своїх та чужих дітей. Це сприятиме укріпленню батьківського авторитету у родині, надасть нового змісту взаєминам з дитиною та може стати темою для сімейного спілкування, спільною справою [55, с.82].

У дитини, котра буде користуватися технологією «рівний рівному» будуть розвиватися почуття відповідальності і дисциплінованості; формуватимуться комунікативні, організаторські, проектні вміння, які є складовою життєвих умінь і навичок.

Іншою технологією, що зосереджена на профілактиці негативних явищ у суспільстві є соціальна реклама.

Різноманітні соціальні інформаційні кампанії направлені на зміну ставлення соціуму до певних категорій населення, а в перспективі – створення нових соціально прийнятних цінностей.

Соціальна реклама нині в Україні розрахована на широку аудиторію, але цільові групи розрізняються за віковим принципом, статтю, соціальними ролями, професією, місцем проживання, за ознаками здоров'я

Загалом, соціальна реклама виконує такі функції:

- формування нових поведінкових моделей;
- створення позитивного іміджу громадських організацій та соціальних служб, або, навпаки, подолання негативного образу;
- консолідація зусиль соціальних установ і спонсорів при розв'язанні соціальних проблем;
- формування каналів «зворотного зв'язку» між соціальними організаціями та клієнтами для контролю системи та внесення необхідних коректив.

Специфіка сьогоденної соціальної реклами полягає у форматі донесення думки до аудиторії. Вплив на свідомість здійснюється не скільки через позитивні образи, а скільки через негативні, заборону певних вчинків.

Таким чином, соціальним захистом дітей в Україні займаються спеціалізовані служби, а також органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності. Їх діяльність спрямована на забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки тощо. Соціальний працівник в роботі використовує один із комплексів методів: соціально-психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-правові, соціально-економічні.

3.2. Аналіз закордонного досвіду застосування технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей

Розгляд закордонного інноваційного досвіду роботи з дітьми та неблагополучними родинами має на меті проведення глибокого аналізу існуючих форм і методів задля виявлення перспективних напрямків

вдосконалення вітчизняної системи, можливостей імплементації передових ідей.

Загалом за кордоном, а в першу чергу в американській практиці соціальної роботи, технології обслуговування неблагополучних родин зосереджені на таких напрямках:

- шкільна соціальна робота;
- кризове втручання;
- консультування;
- терапія.

Соціальна робота з дітьми із неблагополучних сімей в США організовується за таким алгоритмом:

Перший етап це оцінювання. Оцінювання – це безперервний і взаємний процес осмислення того, що сталося і що зараз відбувається. Вероніка Кулшед пропонує корисне визначення оцінки, яке вона характеризує як «перцептивний /аналітичний процес відбору, категоризації, організації та синтезу даних». Головна мета оцінювання – це вироблення «поінформованого враження, що веде до дії».

Процес оцінювання передбачає визначення причини, що викликає проблему та факторів, які можуть сприяти або перешкоджати її вирішенню [69].

Схема оцінювання стану дітей, що перебувають у складних життєвих обставинах та їх сімей, включає такі основні ідеї:

1. Нічого не можна припустити.
2. Слід шукати факти.
3. Розуміння того, що відбувається з уразливою дитиною.
4. Збір інформації з різних джерел та осмислення її з сім'єю та, дуже часто, з іншими установами, що стосуються добробуту дитини.

Характер стосунків в родині також може бути основою для втручання соціальної служби. Одним з часто використовуваних прийомів представлення відносин у родині є генограма.

У найпростішому випадку генограма представляється сімейним деревом із зазначенням часових рамок. Технічні позначення можуть включати в себе основні сімейні події, професії, місця проживання та навіть структури контактів.

У генограмі використовуються звичайні позначення: квадрат являє собою чоловіка; коло представляє жінку; трикутник являє собою ті обставини, які є невідомими (наприклад, ненароджена дитина або далекий родич), а також позначається через кого з дорослих представлений цей факт.

Відносини між окремими особами позначаються прямою або ламаною лінією. Ці лінії можуть бути перекреслені однією лінією в разі розлучення. При складанні генограми діти певної пари зазвичай вказуються відповідно до віку, починаючи з найстаршого зліва. Також варто обвести пунктирною лінією всіх тих, хто проживає в одному домогосподарстві.

Однак генограма не дає уявлення про взаємини родини з окремими особами та групами навколо них. Такі групи або «системи», можуть включати сусідів, шкільний колектив, друзів, різні служби тощо.

Формою оцінки родини та її приналежності до різних зовнішніх «систем», характеру їх взаємин є екокарта (ecomap). Екокарту можна намалювати для сімей або окремих осіб. У будь-якому випадку коло в середині сторінки позначає ключову особу. Навколо неї, іноді на відстані, позначають найбільш близькі відносини. Далі малюються інші кола, які представляють важливі зв'язки з іншими членами сім'ї, конкретними особами чи групами. Як і у генограмі, лінії, що використовуються для приєднання до різних кіл, також можуть нести додаткову інформацію. Стрілки на лініях можуть бути додані на будь-якому або в обох кінцях рядка, щоб продемонструвати «потік» інформації, інтересів чи ресурсів між сторонами [72].

Екокарти можуть бути використані при безпосередній роботі, або для отримання додаткової інформації на основі прогалін, які виявляються у наявних даних, або для передачі чи інтерпретації інформації, яку не поділяють або не розуміють члени сім'ї.

Наступний процес це планування, який потребує постійного перегляду та оновлення.

Планування починається з відповіді на питання «для чого?». Зазвичай під час етапу оцінювання приймаються деякі попередні рішення щодо найближчого майбутнього та очікуваного результату роботи

Планування включає:

- переведення оцінених потреб у цілі та завдання;
- перелік та оцінка конкретних доступних варіантів для досягнення цих цілей;
- прийняття рішення щодо кращого варіанту із зазначенням причин рішення [72].

Надалі соціальний працівник обирає форму та методи роботи.

Соціальна робота з дітьми в США може мати індивідуальний та груповий формати.

Ця діяльність соціального працівника ніколи не відбувається ізольовано і часто супроводжується тандемом з батьками. Спочатку клінічний соціальний працівник або консультант встановлює взаємодію з батьками та розробляє план індивідуальної роботи з дитиною після серії оцінюючих інтерв'ю, а потім починає працювати з дитиною на окремих сесіях. Контакт з батьками і робота з усією родиною зазвичай відбувається щомісяця. Іноді соціальний працівник працює лише з батьками а іноді дитина приєднується до таких сеансів [68].

Ігрова терапія є найкращим методом побудови взаємодії між соціальним працівником та дитиною. Цей метод дозволить проаналізувати стан дитини, виявити проблеми та допомогти у їх вирішенні. Ігрова терапія вимагає від соціального працівника врахування таких обмежень як вік дитини, її комунікаційні здібності.

Соціальний працівник спілкується з дитиною за допомогою гри. Гра є основною сферою діяльності дітей до 10-12 років, але існують можливості застосування ігрових технологій при роботі з особами старшого віку.

Коли дитина хоче розмовляти, працівник або терапевт розмовляє з нею, але зазвичай дитині зручніше і комфортніше користуватися мовою гри, тому терапевт повинен прийняти «виклик» і реагувати на дитину через символічну мову.

В багатьох школах соціальної роботи не відбувається навчання методам «ігрової терапії» на рівні бакалавра, а проводиться на рівні магістратури.

Практикуючі соціальні працівники проходять спеціалізовані курси підвищення кваліфікації, щоб зрозуміти усі нюанси та символізм дитячої гри. Ці працівники отримують нагляд від того, хто має досвід, чи то у своїй службі, чи в громаді. В США існує Асоціація ігрової терапії список зареєстрованих наглядачів ігрової терапії (RPT-S) у кожному штаті.

Допомога дитині завжди включає роботу з батьками чи піклувальниками та іншими важливими членами сім'ї. Соціальний працівник також часто налагоджує контакти з вчителями, сімейним лікарем або педіатром та іншими фахівцями, які мали контакт з дитиною і мають відповідну інформацію для обміну [72].

Ігрова терапія в США застосовується при будь-яких проблемах у дітей. Особливо ефективна вона при роботі з:

1. Дітьми, що мають підвищений рівень тривоги, страху.
2. Дітьми, які зазнали насилля.
3. Бездоглядними та покинутими дітьми.

Таким дітям необхідно висловити почуття розгубленості, люті, страху. Вони не можуть повноцінно довіряти дорослим. Використання ігор може допомогти соціальному працівникові отримати всю необхідну інформацію, провести оцінку стану дитини, але одночасно не завдати значної психологічної шкоди.

4. Дітьми з обмеженими функціональними можливостями.

Часто ця категорія дітей досить болісно усвідомлює, що вони чимось «відрізняються» від однолітків. Це може викликати гнів та біль. Робота з цими дітьми протікає добре, коли соціальний працівник чи консультант може

виявити деякі справді приємні якості та / або таланти дитини, якими вона зможе пишатися.

5. Дітьми, які отримали травми.

6. Дітьми, які виявляють ознаки сплутаності статі.

Часто батьки та інші дорослі можуть тиснути на цих дітей, щоб вони відповідали їх біологічному гендеру, і це може зробити дітей дуже тривожними. Такі ситуації одночасно з ігровою терапією потребують індивідуального та сімейного консультування для забезпечення емоційних та фізичних потреб дитини [72].

Однією з форм ігрової терапії, яку доволі часто використовують соціальні працівники в США, є лялькотерапія.

За допомогою ляльок можна легко реконструювати сцени із родинного життя. Дошкільнята охоче займаються цим видом гри. В комплекті з ляльками можуть використовуватися іграшки, які відображатимуть домашній інтер'єр. Ці мінімальні запаси для ігрової терапії легко переносяться і не потребують великого простору для зберігання. Самі діти дуже креативно ставляться до того, щоб пристосувати предмети в офісі соціальної служби до своїх ігрових потреб (наприклад, використовують тканини для ковдр або перевернуту миску для кухонного столу) і тоді працівникові не потрібно пропонувати розроблені ним спеціальні матеріали для залучення дитини до ігрової діяльності.

Підбір ляльок повинен забезпечити дитині можливість висловити різноманітні емоції. Наприклад, лялька-алігатор майже завжди закликає до агресивної гри, кусання, а кролик або качка є більш «нейтральними». Найкраще, коли доступний дитині асортимент включає чотири нейтральні та дві агресивні ляльки. Часто в ігровому наборі соціального працівника можна зустріти ляльок на пальцях. Використовуючи декілька таких ляльок у поєднанні дитина може програвати усю сімейну динаміку.

Інший варіант ігрової терапії – це настільна або карткова гра. Існують численні способи перетворення настільної гри у терапевтичну. Наприклад, соціальний працівник може допомагати дитині під час гри, вказуючи на те, що

є проблеми з дотриманням правил і що це повинно відбуватися, коли вона грає з іншими дітьми. Або терапевт може запропонувати допомогти дитині сповільнитись і чекати своєї черги, щоб стати «кращим гравцем».

До ігрової терапії в США включають також малювання. Звичайний білий папір та кольорові маркери – це найкорисніші з усіх засобів ігрової терапії. Діти віком від 3 років і 18 років можуть змістовно виразити себе малюнками, особливо коли ігровий терапевт або соціальний працівник дає зрозуміти наступне: «Малювання тут не таке як в школі; не потрібно бути хорошим художником, щоб зобразити свої почуття». Крім того, усі члени родини можуть працювати над малюнками або колажами разом [69].

Малюнки можуть надати корисну інформацію при оцінці того, як дитина бачить себе та свою сім'ю. Усі витвори дитини соціальні працівники зберігають у особовій справі дитини, щоб потім була змога разом з дитиною їх вивчити в різні періоди роботи. Якщо дитина відмовляється малювати або каже, що не вміє, пропонується «гра в біг». У цій грі дитина та соціальний працівник по черзі заплющують очі, а потім роблять на папері одну лінію, яку потім необхідно перетворити на людину, фігуру або предмет. Кожен малюнок отримує ім'я. Після того, як буде виконано декілька малюнків, дитині пропонують забрати свою улюблену картинку та скласти розповідь про неї.

Наступна поширена форма ігрової терапії це ліплення – техніки «глина» (Clay) та «пластилін» (Play-Doh).

Матеріали для ліплення дозволяють дитині створити щось абсолютно оригінальне. Плістилін (Play-Doh) м'який і гнучкий, тому більше підходить для використання у грі з дитиною дошкільного віку. Ліплення з глини (Clay) більш жорстке і вимагає певної сили з боку дитини, щоб сформувати фігури, тому застосовується при роботі з дітьми шкільного віку.

Групова робота, порівняно з індивідуальним консультуванням, дає дитині більше свободи говорити та брати участь, якщо це їй подобається. Звичайно, більшість дітей не вибирають методи допомоги. Діти, які відчують страждання і переймаються щодо деяких аспектів свого життя, не мають

уявлення ні про те, хто може допомогти, ні які засоби для цього є. Коли такі діти опиняються в групі з однолітками, які мають подібні переживання, вони відчують полегшення і сподіваються на можливість розуміння та підтримки з боку однолітків.

Одні діти більше зосереджені на взаємодії з однолітками в дитячому садку або школі, інші піддаються груповим програмам у релігійних цілях, а деякі надають перевагу участі у рекреаційних групах (скауты або спортивні команди). Також діти можуть стихійно утворюють власні об'єднання, «банди» та клуби за інтересами.

Внутрішня потреба дітей у приналежності та прийнятті їх однолітками свідчить про важливість групового досвіду для розвитку почуття особистої ідентичності. Тому цілком логічно використовувати груповий формат з дітьми, які відчують особистісні, емоційні чи поведінкові труднощі, що заважають їх оптимальному функціонуванню.

Група з надання допомоги (консультування чи терапії) надає дітям соціальний досвід у безпечному, виховному середовищі, що заохочує емоційне самовираження та вирішення проблем у процесі демонстрації різних індивідуальних стилів взаємодії та вирішення загальних проблем.

Серед деяких американських соціальних працівників є тенденція розрізняти «терапевтичні групи» та «групи активності». Це пов'язано з тим, що деякі спеціалісти не хочуть «патологізувати» поведінку дітей, вказуючи, що вони потребують «терапії».

Для шкільної соціальної роботи є типовими три види груп. Ці категорії такі:

1. Групи виправлення: зосередження уваги на робочих завданнях та вдосконаленні конкретних навичок.
2. Групи підтримки: надають емоційно-психологічне консультування.
3. Психосвітні групи: зосередження увагу на конкретних психологічних питаннях.

Групи виправлення можуть включати в себе групи, які займаються питаннями боротьби з гнівом, управління стресом або навчання певним навичкам.

Прикладами груп підтримки можуть бути такі, що стосуються горя та втрати, знущань або СДУГ (синдром дефіциту уваги і гіперактивності).

Прикладами груп, які зосереджуються на психоосвіті, можуть бути ті, що торкаються стосунків з однолітками, усиновлювачами або прийомними батьками [69].

Іншим напрямом роботи з дітьми із неблагополучних сімей за кордоном є шкільна соціальна робота.

У шкільних закладах працюють соціальні працівники для задоволення потреб учнів з особливими потребами. Точна роль соціальної роботи у зв'язку з цими учнями різниться від школи до школи. Шкільний соціальний працівник проводить більшу частину свого часу, допомагаючи дітям з емоційними та поведінковими розладами. Відповідно, у багатьох шкільних округах працюють соціальні працівники у відділі спеціальної освіти, де вони обмежені роботою з учнями зі специфічними освітніми потребами. Це різноманіття в ролях соціального працівника створює широкий спектр функцій та обов'язків для шкільних соціальних працівників.

Національна асоціація соціальних працівників (NASW) США визначила важливі вказівки щодо надання послуг з соціальної роботи в школах, включаючи стандарти практики, професійної підготовки та розвитку, а також адміністративну структуру та підтримку. Ці вказівки викладені в Стандартах NASW для служб соціальної роботи в школі [70].

Так чотири основні завдання були визначені як спільні для всіх шкільних соціальних працівників. Це:

- консультації з іншими в шкільній системі, формування єдиної команди;
- оцінка стану дитини;
- пряме втручання, робота з дітьми та батьками в індивідуальній, груповій формі;

– допомога в розробці програми.

Соціальні працівники часто виступають членами міждисциплінарних команд. У Статті 9 Стандартів NASW для служб шкільної соціальної роботи зазначено: «шкільні соціальні працівники працюють спільно для мобілізації ресурсів місцевих освітніх установ та громад, для задоволення потреб учнів та сімей» [70].

До складу групи можуть входити вчителі, консультанти, шкільні психологи та діагностики. Унікальний внесок шкільного соціального працівника в міждисциплінарний колектив полягає у залученні перспектив дому, школи та громади у міждисциплінарний процес.

Професіонали, які проводять час з дітьми у школі – це вчителі, адміністратори, консультанти, медсестри, шкільні соціальні працівники, психологи, діагностики, професійні консультанти чи спеціалісти з перехідних періодів, помічники вчителів, логопеди та фізичні терапевти. Вчителі несуть основну відповідальність за виховання дітей. Більшість викладачів із спеціальної освіти стає помічниками вчителя. Викладачі повинні мати принаймні ступінь бакалавра та атестацію від держави.

Шкільні психологи та діагностики допомагають аналізувати стани дітей, щоб визначити, чи є у них труднощі з навчанням або психологічні проблеми. Вони ж і розробляють програми корекції, які варіюються від програм для обдарованих до спеціальних освітніх програм.

Логопеди діагностують та лікують порушення мови, голосу та мови.

Шкільні соціальні працівники допомагають дітям, щоб вони могли бути успішними в школі. Метою шкільної соціальної роботи має бути надання всім дітям можливостей та ресурсів, щоб допомогти їм досягти успіху в академічному та соціальному плані в безпечному та здоровому шкільному середовищі.

Соціальні працівники у окремих випадках можуть організувати всебічний план кризового втручання. До членів шкільних кризових колективів часто входять психолог, соціальний працівник, шкільна медсестра, а іноді і шкільний

працівник поліції. Мета цих груп – втручатися тоді, коли виникають серйозні проблеми: загроза самогубства, насильство, жорстоке поводження, серйозні проблеми з поведінкою, смерть учнів чи вчителів та інші кризові ситуації [71].

Отже, аналіз соціальної роботи з дітьми із неблагополучних родин закордоном показав, що технології обслуговування таких сімей зосереджені у таких напрямках: шкільна соціальна робота; кризове втручання; консультування; терапія. Більше уваги надається оцінці стану та потреб родини. Значне місце у соціальній роботі із неблагополучними родинами займають технології шкільної соціальної роботи та методи ранньої діагностики і втручання. Окремим напрямом існує технологія міждисциплінарних команд, які формуються із представників різних відомств і працюють разом на вирішення існуючої ситуації та попередження потенційних проблем.

3.3. Перспективи впровадження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей в Україні

Проаналізувавши ефективність технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних родин та розглянувши інноваційну закордонну практику надання допомоги дітям у складних життєвих обставинах, можна перейти до формування перспективних напрямків впровадження інноваційних технологій.

Багатофакторність та складність проблеми сімейного неблагополуччя вимагає формування багаторівневої системи її вирішення. Програма допомоги дітям із неблагополучних сімей має бути прописана на трьох рівнях її реалізації: національний, регіональний та локальний.

Національний рівень передбачає законодавче закріплення інноваційних та ефективних технологій соціальної роботи, регламентування процедур надання послуг, визначення основних підходів, напрямів та ціннісного підґрунтя впровадження нових форм і методів соціального обслуговування неблагополучних сімей, їх дітей.

Важливо на національному рівні розробити комплексну програму профілактики факторів виникнення або погіршення стану неблагополуччя у сім'ї. Програма профілактики має ґрунтуватися на принципах:

- людиноцентризму;
- гуманності;
- конкретності;
- комплексності;
- сприяння самореалізації;
- інтеграції різних відомств;
- індивідуального підходу до ситуації;
- цілеспрямованості;
- визначеності;
- компетентності.

Окремо на національному рівні має бути розроблена та реалізована нова модель соціальної реклами. Основна ціль – привернення уваги до проблеми неблагополуччя та її попередження.

Реклама має популяризувати соціально прийнятні моделі поведінки, сприяти зміцненню та налагодженню відносин в родині, ілюструвати навички побудови взаємин між батьками та дітьми, навчати молодь батьківству.

Соціальна реклама як інноваційна технологія соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей сприятиме в першу чергу:

- зміцнення та налагодження взаємин в родині, а також зв'язку між поколіннями;
- формування поважного ставлення членів родини один до одного;
- профілактиці правопорушень у молодіжному середовищі;
- профілактиці дитячої бездоглядності та педагогічній занедбаності;
- пропаганді соціально прийнятних норм та правил поведінки;
- підвищення освітнього рівня молодих батьків, новостворених сімей.

Ефективна соціальна реклама має не просто закликати до певних дій, а відображувати ідеальну картинку, де ілюструються ці дії та вчинки, слугують прикладом для наслідування.

Соціальна реклама з профілактики сімейного неблагополуччя може бути представлена у форматі відео-роликів, веб-ілюстрацій. Основним каналом передачі інформації може стати поширення брошур у закладах соціального обслуговування, трансляція відео по телебаченню, поширення текстово-графічних інформаційних оголошень та відео у формі банерів чи тизерів на сайтах певного тематичного спрямування, у соціальних мережах, на офіційних сайтах зацікавлених організацій, державних установ.

Наступним рівнем впровадження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей є регіональний. Робота на рівні області має бути зосереджена навколо питання взаємодії різних відомств, установ та організації, поєднання їх діяльності заради зменшення кількості неблагополучних сімей, профілактики виникнення самого явища. Доречним буде впровадження технології створення мультидисциплінарної команди, що активно застосовується у шкільній соціальній роботі США.

На регіональному рівні наданням допомоги дітям із неблагополучних сімей займаються:

- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, їх спеціалізовані формування;
- служби у справах дітей;
- уповноважені органи виконавчої влади та місцевого самоврядування.
- Загалом, до мережі закладів з надання соціальних послуг дітям із неблагополучних сімей відносяться:
 - уповноважені підрозділи органів Національної поліції;
 - приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції;
 - школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;
 - центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;

- спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України;

- притулки для дітей;

- центри соціально-психологічної реабілітації дітей;

- соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

Окремо до мережі соціальної підтримки дітей та їх неблагополучних сімей відносяться:

- заклади дошкільної, шкільної та позашкільної освіти;

- заклади охорони здоров'я;

- інклюзивно-ресурсні центри;

- громадські організації;

- волонтери у сфері соціальної роботи.

Формування єдиного мультидисциплінарного колективу професіоналів можливе шляхом координації роботи вищезазначених структур.

До «команди» мають долучитися фахівці в сфері соціальної роботи, представники загальноосвітньої сфери та інклюзивної освіти, педіатри, дитячі психологи, працівники ювенальної поліції та представники громадського суспільства, волонтери.

Дана технологія є традиційною у соціальній роботі США має вигляд постійно функціонуючого колективу, який працює з дітьми, що перебувають у складних життєвих обставинах. Впровадженні її в Україні матиме інший формат організації. Основні завдання «команди» це допомога тим, хто вже перебуває у стані неблагополуччя і паралельно раннє виявлення потенційних неблагополучних сімей та їх профілактика.

Локальний рівень впровадження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей тісно пов'язаний із попередніми і відображає конкретні механізми роботи.

По-перше, це зміна підходів до надання соціальних послуг сім'ям, дітям та молоді. На перший план має вийти профілактика негативних проявів, попередження набуття родиною стану неблагополуччя.

По-друге, акцент має бути на ранній діагностиці проявів сімейного неблагополуччя.

Рання діагностика визначається низкою заходів, що використовуються для збору інформації про дитину та інформації про її соціальне середовище. До таких заходів входять: структуровані інтерв'ю, інструменти самозвіту, прямі спостереження, огляди існуючих записів.

Діагностика дитини включає:

- збір даних про дитину, батьків, інших членів родини та найближчого оточення;
- аналіз соціального середовища та його впливу на дитину;
- розробку план втручання.

По-третє, родині мають бути надані послуги за технологією раннього втручання.

Раннє втручання – це виявлення біологічних і соціальних факторів появи сімейного неблагополуччя, порушення розвитку дитини і надання необхідних послуг в перші роки життя дитини. Раннє втручання дає можливість своєчасно розпочати курс інтенсивної допомоги дитині у ранньому віці, коли вона особливо сильно піддається корекційному впливу. Раннє втручання це можливість попередження ускладнення недоліків функціонування сім'ї, затримок у фізичному та психосоціальному розвитку дитини.

В Україні на сьогодні технологія раннього втручання лише починає активно досліджуватися та впроваджуватися.

Втручання має дві стратегії: кризове та термінове втручання.

Кризове втручання стосовно дитини має на меті виведення дитини зі стану кризи, відновлення її соціального статусу, фізичного та психічного здоров'я через створення умов для переходу до «допомоги для самопомоги»[18, с.143-155].

Стратегія термінового втручання позначає комплекс з надання оперативних соціальних послуг, спрямованих на усунення загрози життю та здоров'ю дитини та її оточенню [18, с.143-155].

Послуги втручання надаються як в спеціально організованих центрах раннього втручання, так і вдома.

Діяльність українських центрів раннього втручання характеризується наступним:

- заснована на пріоритетах сім'ї і потребах дитини, надається в природному середовищі дитини; розвиває можливості дитини, щоб зростати і розвиватись, вчитись, а також допомагає сім'ї зміцнити родину, підвищити обізнаність, «полегшити стрес», гармонізує суспільство;

- є професійною послугою для дітей від народження до 4 років із затримкою розвитку, інвалідністю, атиповою формою поведінки, соціальними і емоційними труднощами та ін.;

- має велике значення для розвитку інклюзивного суспільства, тому що дає можливість дітям із затримкою розвитку, інвалідністю стати повноправними та активним громадянами суспільства;

- є економічно вигідною для країни. Оцінити всю ефективність впровадження системи РВ в Україні можна буде тільки в перспективі багатьох років;

- забезпечує дотримання прав дитини. Кожна дитина має право зростати в сім'ї.

Таким чином, впровадження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей має такі перспективи: законодавче закріплення інноваційних підходів з профілактики сімейного неблагополуччя, вдосконалення технологій соціальної реклами, формування міждисциплінарних команд фахівців із вирішення проблем родини, активне використання технологій ранньої діагностики і втручання.

Отже, на праксеологічному етапі дослідження нами були проаналізовані ефективність традиційних форм соціальної роботи з неблагополучними сім'ями в Україні, досліджено закордонні технології та сформовані перспективні напрямки впровадження інноваційних форм роботи. Можна сформулювати наступні висновки.

По-перше, традиційні технології роботи з дітьми із неблагополучних сімей представлені соціальною допомогою, наданням соціальних послуг після виявлення сімейного неблагополуччя. Соціальним захистом дітей займаються спеціалізовані служби, а також органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності. Їх діяльність спрямована на забезпечення прав дітей, їх потреб. Соціальний працівник в роботі використовує один із комплексів методів: соціально-психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-правові, соціально-економічні. Особливе місце займають особисто-орієнтовані технології, технологія «рівний рівному».

По-друге, закордонні технології роботи схожі із українськими, але мають і низку відмінностей. Паралельно існують два напрямки: рання діагностика і корекція та профілактика. Основні технології це: шкільна соціальна робота; кризове втручання; консультування; терапія (лялько-терапія, арт-терапія, тощо). Задля ефективного вирішення проблем дітей із неблагополучних сімей традиційно застосовуються технології із формування міждисциплінарних команд.

По-третє, в Україні можна здійснювати впровадження інноваційних технологій соціальної роботи із дітьми із неблагополучних сімей в таких напрямках: закріплення інноваційних та ефективних технологій соціальної профілактики, регламентування процедур надання послуг на національному рівні, визначення основних підходів, напрямів та ціннісного підґрунтя профілактичної роботи, вдосконалення технологій соціальної реклами, запровадження технологій «мультидисциплінарної команди» та раннього втручання до комплексу послуг соціальних служб.

ВИСНОВКИ

У ході написання кваліфікаційної роботи ми отримали такі результати.

Загалом, тема технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей є актуальною та представлена значними науковими напрацюваннями. Питання впровадження інноваційних технологій розкрито в сучасній науці менш широко. Більшість вчених досліджували питання допомоги неблагополучним сім'ям через призму традиційних технологій.

Проведення цього наукового дослідження потребувало уточнення головних понять та термінів. Так, були розкриті наступні визначення.

«Інновація» це нововведення до соціальної діяльності, основою якого є ідея. «Технології» позначають систему знань про способи й засоби обробки та якісного перетворення якогось об'єкта. «Дитина» це особа до досягнення нею повноліття. Сім'єю прийнято визначати людей, які разом мешкають, мають спільний побут, володіють взаємними правами та обов'язками. «Неблагополучна сім'я», це та родина, де систематично порушуються права її членів, права людини загалом, не дотримуються юридичних норм суспільства

Методологічний інструментарій представлений принципами об'єктивності, багатофакторності, розвитку, причинності, єдності теорії та практики. Вивчення питання впровадження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей здійснювалося із використанням загальнофілософських, загальнонаукових методів.

Теоретичний аналіз питання показав, що діти з неблагополучних родин потребують особливої уваги зі сторони соціальних служб. Сім'я є найважливішим чинником у формуванні особистості, з перших днів життя дитини бере на себе турботу про її здоров'я та виховання, дає початкові знання про навколишній світ, виробляє певні уявлення і навички. Діти починають повторювати стилі поведінки своїх батьків. В неблагополучних сім'ях діти можуть почати вести аморальний спосіб життя, поводитися протиправно, продукувати соціально несхвальні поведінкові моделі. Соціальні працівники мають вчасно діагностувати сімейне неблагополуччя та розпочати супровід.

Законодавчою основою діяльності соціальних працівників з неблагополучними сім'ями та їх дітьми є Декларація прав людини, Декларація прав дитини, Конвенція ООН про права дитини, Конституція України, Сімейний кодекс, Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями дітьми та молодими особами», Закон України «Про охорону дитинства» та інші акти, які затверджують форми та методи допомоги.

Механізм надання соціальної допомоги дітям із неблагополучних сімей визначається кожним індивідуальним випадком і залежить від типу та складності проблеми. Загалом, соціальний працівник починає із діагностики, оцінки стану родини і дитини, а потім починає планувати роботу, застосовує відповідні технології.

Вітчизняні технології роботи з дітьми із неблагополучних сімей об'єднанні за напрямками: загальноосвітній; виховний; профілактичний; психолого-педагогічний; охоронний.

Соціальним захистом дітей займаються Центр соціальних служб у справах сім'ї, дітей та молоді; Служба (управління) у справах дітей; органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності. Діяльність усіх відомств спрямована на забезпечення прав дітей.

Соціальний працівник в роботі використовує один із комплексів методів: соціально-психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-правові, соціально-економічні. Особливе місце займають особисто-орієнтовані технології, технологія «рівний рівному».

Основні зарубіжні технології – це шкільна соціальна робота; кризове втручання; консультування; терапія (лялькотерапія, арт-терапія, тощо). Найпоширеніша форма ігрової терапії це малювання. До такої терапії в США включають також ліплення – техніки «глина» (Clay) та «пластилін» (Play-Doh).

Задля ефективного вирішення проблем дітей із неблагополучних сімей застосовуються технології із формування міждисциплінарних команд. Професіонали, які входять до «команди» це вчителі, адміністратори,

консультанти, медсестри, шкільні соціальні працівники, психологи, діагностики, професійні консультанти чи спеціалісти з перехідних періодів, помічники вчителів, логопеди та фізичні терапевти.

Багатофакторність та складність проблеми сімейного неблагополуччя вимагає формування багаторівневої системи її вирішення. Програма допомоги дітям із неблагополучних сімей має бути прописана на трьох рівнях її реалізації: національний, регіональний та локальний.

У цілому, впровадження інноваційних технологій соціальної роботи із дітьми із неблагополучних сімей в Україні має здійснюватися в таких напрямках: закріплення інноваційних та ефективних технологій соціальної профілактики, регламентування процедур надання послуг на національному рівні, визначення основних підходів, напрямів та ціннісного підґрунтя профілактичної роботи, вдосконалення технологій соціальної реклами, запровадження технологій «мультидисциплінарної команди» та раннього втручання до комплексу послуг соціальних служб.

В ході дослідження була доведена гіпотеза та обґрунтована новизна.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеева Л. С. Особенности неблагополучных семей и возможности школы в работе с ними. *Вопросы профилактики правонарушений несовершеннолетних* : сборник научных трудов. Москва, 1985. С. 32–39.
2. Алексеєнко Т. Ф. Умови позитивної соціалізації дитини у сім'ї. *Діти – батьки – сім'я*. Київ, 2005. Вип. 3. С. 4-9.
3. Андрущенко В. П., Астахова В. І., Бех В. П. Соціальна робота : навч. посіб. Київ: ДЦССМ, 2001 436 с.
4. Бакалюк О. Молодь і психоактивні речовини: фактори ризику і захисту. *Психологія і суспільство*. 2011. № 3. С. 70-95.
5. Бессонова Т. Б. Особенности развития ребенка в неблагополучной семье. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. №1. С. 39–42.
6. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень : підручник. Київ : АБУ, 2002. 480 с.
7. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї : курс лекцій. Київ : МАУП, 2001. 96 с.
8. Васильківська І. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні: деякі аспекти. *Право України*. 2004. № 1. С. 95–98.
9. Войцях Т.В. Інноваційні методики діагностичної роботи з сім'єю : [спецкурс].Черкаси : ОПОПП, 2012. 68 с.
10. Ганишина И. Р. Неблагополучная семья и девиантное поведение несовершеннолетних : учеб. пособ. Москва : Изд. Московского психолого-социального института, 2006. 288 с.
11. Данільченко І. Р. Сімейне неблагополуччя – одне із основних чинників злочинності неповнолітніх. *Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккарія* (м. Одеса, 13 черв. 2014 р.). Одеса, 2014. С. 233-237.

12. Декларація прав дитини : неофіц. переклад. Київ : ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384. (дата звернення: 10.12.2019).
13. Загальна декларація прав людини : неофіц. переклад. Київ : ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_015. (дата звернення: 10.12.2019).
14. Зайцева З. Г., Зверева І. Д. Соціальна підтримка молодого сім'ї : збірник інформаційних, теоретичних та методичних матеріалів для працівників соціальних служб для молоді. Випуск 1. Київ : ACADEMPRESS, 1994. 141 с.
15. Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
16. Зубкова Т. С., Тимошина Н. В. Организация и содержание работы по социальной защите женщин, детей и семьи. Москва : Изд. центр Академия, 2003. 224 с.
17. Ілійчук Л. Сімейне неблагополуччя як передумова девіантної поведінки неповнолітніх. *Обрії*. 2013. № 1. С. 16-18.
18. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: навч.-метод. комплекс / Автор.-упоряд.: О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський та інш. / за заг. ред.: І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко. Київ : Фенікс, 2007. 528 с.
19. Капська А. Й. Профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі. *Соціальна робота* : навч. посіб. / за заг. ред. А. Й. Капської. Київ, 2011. С. 205-209.
20. Капська А. Й. Соціальна робота: технологічний аспект : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 352 с.
21. Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлєбїк С. Р. Социальная педагогика/социальная работа : навч. посібник. Київ : ІЗМН, 1997. 392с.
22. Конвенція про права дитини : офіц. переклад. Київ : ВР, 1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021. (дата звернення: 10.12.2019).

23. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.
24. Кравченко Т. В. Сучасна сім'я у фокусі наукових досліджень. *Український соціум*. 2006. № 2 (13). С. 46–47.
25. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень. Київ : Кондор, 2004. 192 с.
26. Кубітський С. О. Ткаченко Н. В. Особливості соціального супроводу неблагополучних сімей. *Вісник Національного університету оборони України*. Київ, 2012. Вип. 3. С. 120-123.
27. Кубітський С. О. Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах в схемах і таблицях : навч. посіб. Київ : ДАКККіМ, 2010. 124 с.
28. Лиля Г. Робота з дітьми з неблагополучних сімей. URL: <https://osvita.ua/school/method/upbring/1168/>. (дата звернення: 10.12.2019).
29. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. 168 с.
30. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота (теорія і практика) : навч. посіб. Київ : ІПК ДСЗУ, 2007. 341 с.
31. Любецька М. М. Адміністративно-організаційні та соціально-психологічні підходи, форми та методи щодо здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1283> (дата звернення: 10.12.2019).
32. Мацуляк Л. А. Неблагополучні сім'ї як чинник негативної соціалізації у суспільстві неповнолітніх. *Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. Київ, 2010. Вип. 8. С. 685-687.
33. Новиков А. М., Новиков Д. А. Методология: словарь системы основных понятий. Москва : Либроком, 2013. 208 с.
34. Олійник В. В. Сім'я як першооснова духовного, економічного та соціального розвитку суспільства: психологічний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія і педагогіка*. 2013. Вип. 23. С. 183-188.

35. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. Київ, 2010. 352 с.

36. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Київ : Кондор, 2005. 560 с.

37. Понятійно-термінологічний словник з соціальної роботи / за ред. І.В.Козубовської, І.І.Миговича. Ужгород : УжНУ, 2001. 152 с.

38. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>. (дата звернення: 10.12.2019).

39. Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 р. № 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/573-2013-%D0%BF>. (дата звернення: 10.12.2019).

40. Про затвердження типових положень про службу у справах дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 р. № 1068. Дата оновлення: 12.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2007-%D0%BF?lang=en>. (дата звернення: 10.12.2019).

41. Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 р. № 87. Дата оновлення: 12.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-%D0%BF>. (дата звернення: 10.12.2019).

42. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. Дата оновлення: 09.02.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 10.12.2019).

43. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. Дата оновлення: 10.07.2011. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/ed20110710>. (дата звернення: 10.12.2019).

44. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>. (дата звернення: 10.12.2019).

45. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молодими особами : Закон України від 21.06.2001 р. № 2558-III. Дата оновлення: 20.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>. (дата звернення: 10.12.2019).

46. Раєвська Я. М. Особливості сімейної соціалізації в різних типах неблагополучних сімей. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. Кам'янець-Подільський, 2016. Вип. 27. С. 175-184.

47. Робота з конкретними групами клієнтів : навч. посіб / за ред. Т. В. Семигіної та І. М. Григи. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. 166 с.

48. Рудь Н. Т. Методологія наукових досліджень : конспект лекцій. Луцьк : РВВ ЛДТУ, 2007. 96 с.

49. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка : метод. посібник. Житомир : Житомирський. держ. пед. ун-т, 2002. 260 с.

50. Семигіна Т. В., Грига І. М., Шевчук О. С., Шевчук С.П. Введення у соціальну роботу : навч. посіб. Київ : Фенікс, 2001. 288 с.

51. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. Дата оновлення: 28.08.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. (дата звернення: 10.12.2019).

52. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / Ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. Київ : УДЦССМ, 2000. 258 с.

53. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за заг. ред. І.Д. Зверєвої. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 336 с.

54. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник / за ред. І.Д. Зверєвої. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 316 с.
55. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / за ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
56. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю : навч. посіб. / за ред. І. М. Трубавіної. Київ : ДЦССМ, 2003. 132 с.
57. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах: навч. посіб.; 3-те вид., перероб. та доп. Київ : Міленіум, 2015. 300 с.
58. Технології соціально-педагогічної роботи : навч. посіб. / за ред. проф. А. Й. Капської. Київ, 2000. 372 с.
59. Технологія роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб для молоді : метод. посіб. / за ред. С.В. Толстоухова, О. О. Яременко, О. В. Вакуленко. Київ : ДЦССМ, Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. 88 с.
60. Титаренко І. О. Соціальна робота з сім'ями в сучасній Україні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць.* Київ, 2011. № 1 (9). С. 142–146.
61. Трубавіна І. М., Бугаєць Н. А. Методи вивчення сім'ї. Київ : УДЦССМ, 2001. 76 с.
62. Тюття Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота (теорія і практика) : навч. посіб. Київ : ВМУРОЛ «Україна», 2004. 256 с.
63. Фирсов М. В., Студенова Е. Г. Теория социальной работы : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. 432 с.
64. Форми і методи роботи з молодією сім'єю / упоряд. З. Г. Зайцевська. Київ : Веселка, 2000. 68 с.
65. Целуйко В. М. Понятие и типы неблагополучных семей. Психология неблагополучной семьи: книга для педагогов и родителей. Москва : «ВЛАДОС-ПРЕСС», 2004. 272 с.

66. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.
67. Шевченко О. В. Сімейне неблагополуччя та його наслідки: кримінологічний аспект. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2 (10). С.237-247.
68. Butler I., Roberts G. *Social Work with Children and Families ; second edition*. London : Jessica Kingsley Publishers, 2004. 366 p.
69. Holosko M. J., Dulmus C. N., Sower K. M. *Social Work Practice With Individuals and Families: Evidence-Informed Assessments and Interventions*. New Jersey : John Wiley & Sons, Inc., 2013. 338 p.
70. NASW. URL: <https://www.socialworkers.org/About/Ethics>. (дата звернення: 10.12.2019).
71. Openshaw L. *Social Work in Schools: Principles and Practice*. New York : The Guilford Press, 2008. 337 p.
72. Webb N. B. *Clinical Practice with Children, Adolescents, and Families ; fourth edition*. New York : The Guilford Press, 2019. 374 p.
73. Winnicott D. W. *Playing and Reality*. URL: <http://web.mit.edu/allanmc/www/winnicott1.pdf>. (дата звернення: 10.12.2019)

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Бученко Олексій Юрійович, студент 2 курсу магістратури, форми навчання денної, факультету соціології та управління, спеціальність «соціальна робота», адреса електронної пошти buchenko.26@gmail.com,

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Впровадження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми із неблагополучних сімей» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений;
- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;
- згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____ ПБ (студент) О.Ю.Бученко

Дата _____ Підпис _____ ПБ (науковий керівник) І.С. Цапліна